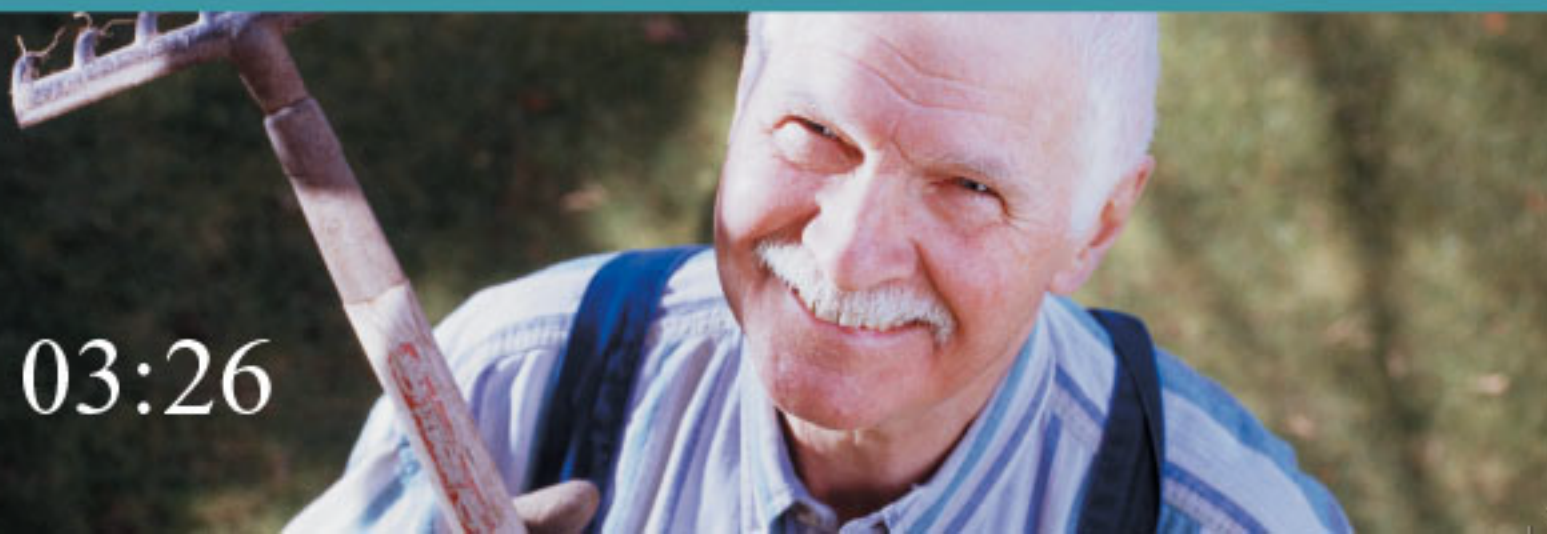

ØNSKER OG FORVENTNINGER TIL DET "GODE LIV" I ALDERDOMMEN

Et litteraturstudie om holdningsmålinger
i dansk forskning, udredning mv.

HENNING OLSEN

03:26

ØNSKER OG FORVENTNINGER TIL DET ”GODE LIV” I ALDERDOMMEN

Et litteraturstudie om holdningsmålinger
i dansk forskning, udredning mv.

HENNING OLSEN

KØBENHAVN 2003
SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTET
03:26

INDHOLD

	FORORD	4
	RESUME	5
1	SAMMENFATNING	8
	1.1. Tema og problemstillinger	8
2	PROBLEMSTILLINGER, PROCEDURER OG BEGREBER	14
	2.1. Problemstillinger	14
	2.2. Procedurer	16
	2.3. Holdningsbegrebet	18
3	HOLDNINGER TIL VELFÆRDSSAMFUNDET	22
	3.1. Indledning	22
	3.2. Holdninger og holdningsændringer	22
	3.3. Midaldrendes og ældres holdninger	31

4	MIDALDRENDE OG ”UNGE” ÆLDRES ØNSKER OG FORVENTNINGER TIL ALDERDOMMEN	38
	4.1. Indledning	38
	4.2. Økonomiske ønsker og forventninger	39
	4.3. Helbredsmæssige ønsker og forventninger	42
	4.4. Boligmæssige ønsker og forventninger	45
	4.5. Ønsker og forventninger til sociale netværk og aktiviteter	50
	4.6. Ønsker og forventninger til hjælp og omsorg	54
	LITTERATUR	58

FORORD

Denne rapport belyser ældres ønsker og forventninger til alderdommen: Hvordan er befolkningens holdninger til velfærdssamfundet, og hvordan har de udviklet sig i de seneste 10-20 år? Hvordan og i hvilket omfang adskiller midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet sig fra andre befolkningsgrupper? Hvilke ønsker og forventninger har midaldrende og ”unge” ældre til det ”gode liv” i alderdommen inden for forskellige områder, fx mht. økonomiske forhold, boligforhold, hjælp og omsorg?

Der er tale om et litteraturstudie, baseret på allerede offentliggjorte undersøgelser. Seniorforsker, adj. docent Henning Olsen har gennemført litteraturstudiet, som er finansieret af ÆldreForum.

Der har været knyttet en følgegruppe til rapportens udarbejdelse. Endvidere har institutleder ved Gerontologisk Institut Christine Swane læst og kommenteret manuskriptet. Alle takkes for kritiske og konstruktive bidrag.

København, december 2003

Jørgen Søndergaard

RESUME

Både på landsplan og på kommunalt niveau står ældrepolitikken forventeligt over for ændringer, hvilket bl.a. skyldes, at fremtidens ældre ikke bliver som nutidens. Det er derfor vigtigt for beslutningstagere og andre at have viden om midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til alderdommen.

Denne rapport, der er et litteraturstudie baseret på allerede offentliggjorte forskningsresultater, konsulentrapporter m.m., belyser hvilken viden, der findes angående følgende tre problemstillinger:

- Hvordan er befolkningens holdninger til velfærdssamfundet, og hvordan har holdningerne udviklet sig i de seneste 10-20 år?
- Hvordan og i hvilket omfang adskiller midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet sig fra andre befolkningsgruppers?
- Hvilke ønsker og forventninger har midaldrende og ”unge” ældre til alderdommen inden for nærmere specificerede områder, fx mht. økonomi, boligforhold og sociale aktiviteter?

Befolkningen positiv over for velfærdssamfundet

Befolkningens holdninger til velfærdssamfundet er rimeligt veldokumenterede. Der er fortsat bred opbakning til det, og midaldrende, er mest positive. Unge og ældre synes på væsentlige holdningsområder at ligne hinanden, idet de er mere egennyttige end midaldrende, der ellers finansierer størstedelen af velfærdssamfundet.

Der er generelt tillid til de offentlige systemer, selv om mange ikke er tilfredse med de konkrete ydelser – det gælder fx hjemmehjælp og ventelister på sygehusene.

Enkelte undersøgelser peger på holdningsændringer i retning af øget refleksivitet, dvs. ”det kommer an på”-orienteringer, der ikke på forhånd tager noget for givet, fx i forhold til gældende autoriteter.

Et godt helbred vigtigere end god økonomi

De fleste midaldrende har udbredt mistillid til deres fremtidige økonomiske vilkår som pensionister, mens de fleste ”unge” ældre forventer, at deres fremtidige økonomiske vilkår forbliver nogenlunde uændrede. Hver syvende ”frygter” dårlig økonomi i alderdommen. Men næsten ingen mener, at ”god” økonomi er en forudsætning for en ”lykkelig” alderdom. Langt de fleste mener til gengæld, at et godt fysisk helbred er af afgørende betydning for alderdommen – det mener 40 pct. af de midaldrende og 75 pct. af de ”unge ældre”. Der findes næsten ingen viden om, hvad midaldrende og ”unge ældre” gør, for at fremme alderdommens helbred i overensstemmelse med ønskerne.

Plejehjem er ikke attraktive

Langt de fleste ønsker at forblive i deres nuværende bolig, men hver sjette overvejer at flytte, enten til en mindre bolig eller i bofællesskab. Næsten ingen ønsker at flytte på plejehjem, hvis de skulle blive plejekrævende.

Ønske om netværk og deltagelse i frivilligt arbejde

Sociale netværk og fritidsinteresser har høj fremtidsprioritet. Flere forventer at deltage i frivilligt arbejde, og de fleste midaldrende og ”unge” ældre forventer også at fortsætte deres nuværende motions- og foreningsaktiviteter.

Akut hjælp fra børn, varig hjælp fra det offentlige

De fleste midaldrende og ”unge ældre” frygter, at de bliver afhængige af andres hjælp. De forventer at familien vil træde til – især børn og børnebørn – hvis de får behov for forbigående hjælp, mens vedvarende hjælp forventes at blive varetaget af det offentlige. Der findes næsten ingen viden om, hvilken indflydelse midaldrende og ”unge ældre” ønsker at få på den hjælp og omsorg, som de eventuelt måtte få behov for i alderdommen.

Ældrepolitiske fornyelser bør omfatte aldrendes ønsker

Selv om en række forskningsresultater belyser kommende aldres ønsker og forventninger, er den eksisterende viden meget begrænset på de fleste af de nævnte områder. Det betyder, at den offentlige debat i medier og andetsteds om det ”gode liv” i alderdommen ikke har et kvalificeret og nuanceret forskningsmæssigt afsæt. Det er vigtigt, at ældrepolitiske omstillinger og fornyelser samt politiske beslutninger desangående ikke udelukkende baseres på common sense, men tillige på, hvad de mennesker, som det hele handler om, ønsker og forventer.

SAMMENFATNING

1.1. Tema og problemstillinger

Både på landsplan og på kommunalt niveau står ældrepolitikken over for ændringer, hvilket bl.a. skyldes en forventning om, at fremtidens ældre ikke bliver som nutidens: "Fremtidens ældre har med en bedre uddannelsesmæssig baggrund og med en livserfaring fra tiden efter 1960 helt andre forudsætninger og forventninger end tidligere tiders ældre." (Rebirk, 2000:in).¹ Det er derfor vigtigt for beslutningstagere og andre at have viden om midaldrendes og "unge" ældres ønsker og forventninger til alderdommen: "Et samfund, der både vil præge og tilpasse sig det, vi kalder udviklingen, må til stadighed opfange tidligt opdukkende tendenser i tiden, forholde sig til dem og forberede sig på nødvendige ændringer." (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in). I denne rapport dokumenteres, at den eksisterende viden er mangelfuld, hvad ønsker og forventninger til det "gode" liv i alderdommen angår.

Med afsæt i rapportens overordnede tema – *befolkningens holdninger og holdningsændringer i forhold til velfærdssamfundet med særligt benblik på midaldrendes og ældres ønsker og forventninger til alderdommen* – sættes der fokus på tre problemstillinger:

- 1. problemstilling: *Hvordan er befolkningens holdninger til velfærdssamfundet, og hvordan har holdningerne udviklet sig i de seneste 10-20 år?*
- 2. problemstilling: *Hvordan og i hvilket omfang adskiller midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet sig fra andre befolkningsgrupper?*

¹ Rapporter og andet skriftligt materiale, der er lokaliseret via internettet og undertiden downloadet derfra, er ofte uden eller med arbitrær paginering. I så fald skrives "in" som forkortelse for internet, dvs. uden paginering.

- 3. problemstilling: *Hvilke ønsker og forventninger har midaldrende og "unge" ældre til alderdommen inden for nærmere specificerede områder, fx mht. økonomi, boligforhold og sociale aktiviteter?*

1.2. Sammenfatning

Hvad den første problemstilling angår, findes en omfattende forskning tillige med adskillige meningsmålinger, der retter sig mod befolkningens holdninger til eller "værdier" i forhold til forskellige aspekter af det danske velfærdssamfund. Gundelach (2002), Juul (2002) m.fl. anskueliggør på tværs af samfundets forskellige grupperinger en tendens til fortsat opbakning omkring velfærdssamfundet, som størstedelen af befolkningen opfatter som en legitim regulering af fælles interesser og et sikkerhedsnet, fx for svage og sårbare grupper. Ifølge Goul Andersen (2000) beror befolkningens opbakning ikke på snæver egeninteresse, idet opbakningen i alt væsentligt er uden sammenhæng med indkomst. Det synes desuden at være en myte, at forskellige grupper i befolkningen kun eller overvejende bakker op om velfærdsydelser, som de selv på et senere tidspunkt påregner at få behov for.

Der er i hovedsagen konsensus om rimeligheden af basale velfærdsstatslige overførselsindkomster og serviceydelser, fx folkepension, ældreomsorg, offentlige sygehuse og daginstitutioner. Hertil kommer, at befolkningen – trods faldende tendens – fortsat har betydelig tillid til de fleste offentlige institutioner, om end tillid ikke nødvendigvis indebærer udtalt tilfredshed med den offentlige sektors virkemåde, fx inden for ældreomsorgen (hjemmehjælp) og hospitalsområdet (ventelister). Endvidere peges der – ikke mindst af Juul (2002) – på en udvikling i retning af øget refleksivitet, dvs. "det kommer an på"-orienteringer, der ikke på forhånd tager noget for givet, fx i forhold til gældende autoriteter. Med hensyn til værdifragmentering – dvs. at mennesker, der tilhører samme sociale kategori, ikke har ensartede værdier – er udviklingstendensen mere tvetydig, men synes at bevæge sig i retning af mere komplekse sammenhænge mellem værdier og baggrundsvariabler, dvs. øget fragmentering.

Med hensyn til rapportens anden problemstilling – midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet i forhold til andre aldersgrupper – tildeles baggrundsvariablen alder en tilbagetrukket placering i de fleste danske holdnings- og værdiundersøgelser. Hertil kommer, at aldersspecifikke tendenser, som den hidtidige forskning afdækker, ikke er entydige. Der er dog en tendens til, at danskere i moden alder (dvs. 40-59-årige), som er den gruppe, der i størst omfang bidrager til at finansiere velfærdssamfundet, samtidig er mest imødekommende over for velfærdssamfundet, hvorimod unge og ældre er mere skeptiske. At være aldrende "forbruger" af velfærdsydelser, fx folkepension, sygehuse og ældreomsorg, indebærer ikke, at man nødvendigvis har mere positive velfærdsholdninger. Unge og

ældre synes på væsentlige områder at ligne hinanden, idet de er mere egennyttige end aldersgrupper, der finansierer størstedelen af velfærdsstaten.

Når Juul (2002) retter opmærksomheden mod befolkningens holdninger til *basal velfærdsstatssolidaritet*, dvs. erklæret betalingsvillighed til grundlæggende velfærdsydelser, er de aldersspecifikke forskelle dog ikke af samme art. Her er de 30-49-årige såvel som over 50-årige mere positive end de 18-29-årige, når det gælder denne form for solidaritet. Alder spiller imidlertid ikke en rolle, når det handler om holdninger til *humanistisk/intellektuel velfærdsstatssolidaritet*, dvs. en moralsk funderet opbakning bag velfærdsstaten, der tilskrives omfattende omsorgsmæssige og kulturelle opgaver.

Den hidtidige forskning efterlader et indtryk af mangelfuldhed og tvetydige tendenser, når det handler om midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet i forhold til andre aldersgrupper. For så vidt som holdningerne til velfærdssamfundet og dets ydelser retter sig imod vekslende holdningsaspekter og heller ikke måles på samme måde i de undersøgelser mv., der kondenseres i rapporten, er resultatet ikke overraskende. Mere overraskende er den analytiske parentes, som danske samfundsforskere henviser alder til som forklarende variabel. Heraf følger ikke, at eksisterende data ikke ved supplerende analyser kan anvendes med henblik på mere kvalificerede udsagn angående aldersspecifikke holdningsforskelle.

Hvad rapportens tredje problemstilling – midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til alderdommen – angår, sættes der fokus på eksisterende viden om økonomiske, helbredsmæssige, boligsmæssige og netværksmæssige ønsker og forventninger samt ønsker og forventninger til hjælp og omsorg, når eller hvis behov derfor skulle opstå. Ønsker er noget, som mennesker gerne ser indtræffe, mens forventninger er fremtidige hændelser, der anses for at være overvejende sandsynlige. Eftersom flere af de undersøgelser, der kondenseres i rapporten, inkluderer sondringen mellem ønsker og forventninger, har det ikke været muligt at efterleve den. Heraf følger, at forholdet mellem ønsker og forventninger i alt væsentligt ikke kan belyses på grundlag af allerede eksisterende undersøgelser. Der findes en betydelig forsknings- og udredningsmæssig viden om ældres økonomiske forhold, men til gengæld ikke om midaldrendes og ”unge” ældres økonomiske ønsker og forventninger til alderdommen. I Ældre Sagens fremtidsstudie anskueliggøres midaldrende og ”unge” ældre dog ikke at have specielt høje forventninger til deres fremtidige økonomiske situation (se fx: Audun-Olsen, 2001). Navnlig midaldrende har i et tiårsperspektiv udbredt mistillid til deres kommende økonomiske vilkår. Men alt i alt er den eksisterende forskning om midaldrendes og ”unge” ældres økonomiske ønsker og forventninger af begrænset omfang.

Der findes ligeledes en omfattende viden om ældres helbred og helbredsproblemer, mens tavsheden er ”talende”, når det handler om midaldrendes og ”unge” ældres helbredsmæssige ønsker og forventninger til alderdommen. Ældre Sagens fremtidsstudie viser dog, at midaldrende og ”unge” ældre tillægger et uproblematisk helbred stor betydning for alderende trivsel (Leeson, 2001). Kun få frygter ikke alderdommen, og et flertal er udtalt bekymrede – ikke mindst for at blive ramt af sygdom, få et skrøbeligt helbred og/eller blive afhængig af hjælp fra andre. Men alt i alt bidrager eksisterende forskning mv. kun marginalt til at belyse helbredsmæssige ønsker og forventninger. Det vides fx ikke, hvad aldersgrupperne aktuelt gør for at fremme et helbred, der er i overensstemmelse med ønsker hertil i alderdommen. Det vides heller ikke, hvilke grupper af midaldrende og ”unge” ældre der især betoner et velfungerende helbred som forudsætning for personlig autonomi.

Når det handler om ældres boligforhold, er den eksisterende viden relativt omfattende. Desuden er dansk forskning mv. ikke fuldstændig tavs, hvad midaldrendes og ”unge” ældres boligmæssige ønsker og forventninger angår. Forskningen, der især sætter fokus på flytteønsker eller mangel på samme, konkluderer, at langt de fleste midaldrende og ”unge” ældre – ligesom gamle – ønsker at forblive boende i deres nuværende bolig, og at andelen med den slags ønsker er vokset i de senere år. Endvidere ønsker flere ”unge” ældre end midaldrende at forblive i deres nuværende bolig resten af livet, uagtet at ønsker om senere at flytte til bofællesskaber ikke er sjældne. Hvis man fx grundet dårligt helbred ikke længere kan klare sig selv, nævner midaldrende ofte bofællesskaber, mens ”unge” ældre især foretrækker ældreboliger eller beskyttede boliger. Den eksisterende viden er således mindre fragmentarisk, når det handler om midaldrendes og ”unge” ældres boligønsker end om økonomiske og helbredsmæssige ønsker og forventninger, men på den anden side forbliver adskillige spørgsmål ubesvarede. Det gælder fx problematikken vedrørende selvbestemmelse og valgfrihed i forbindelse med den bolig, man ønsker som gammel.

Hvordan ældres netværk fungerer og deres fritidsaktiviteter er, findes der en betydelig forskningsmæssig viden om, men ikke om midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til sociale netværk og aktiviteter. Hovedtendensen er kvalificeret viden om de to aldersgruppers nuværende sociale netværk og aktiviteter, men et gennemgående fravær af fokus på ønsker og forventninger til fremtiden inden for dette område. Det vides fx ikke, hvilke betingelser der skal være opfyldt, for at sociale relationer og aktiviteter bidrager til det ”gode liv” i alderdommen. Der vides heller ikke ret meget om nye fritidsaktiviteter, som midaldrende og ”unge” ældre forestiller sig at påbegynde på et senere tidspunkt i livet. En undtagelse er interesse for deltagelse i frivilligt arbejde, hvor det viser sig, at over halvdelen i

de to aldersgrupper inden for de nærmeste ti år påregner at deltage (Audun-Olsen, 2001).

Hvad endelig forskning om ældres modtagelse af offentlig eller anden form for hjælp og omsorg angår, er også dén relativt omfattende, hvorimod tavsheden er markant, når det handler om midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til hjælp og omsorg. Hvilke forestillinger, de to aldersgrupper måtte have ang. evt. behov for hjælp og omsorg senere i livet, er et ubeskrevet felt. Det vides fx heller ikke, om offentlig eller privat hjælp og omsorg foretrækkes, hvis et behov herfor skulle opstå. Endelig vides ikke, hvilken indflydelse midaldrende og ”unge” ældre ønsker at få på hjælp og omsorg, som de får behov for i alderdommen.

Alt i alt er der således afgørende mangler ved den eksisterende forskning, når det handler om viden om midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet og dets institutioner, men navnlig hvad midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til alderdommen angår, herunder fremherskende ønsker i forhold til ønsker af mindre vigtighed (se: *oversigt 1.1.*). Den eksisterende viden er for begrænset, hvis det ønskes, at den offentlige debat i medier og andetsteds om det ”gode liv” i alderdommen også bør have kvalificeret og nuanceret forskningsmæssig viden som afsæt. Det er ikke mindre vigtigt, at ældrepolitiske omstillinger og fornyelser samt politiske beslutninger desangående ikke udelukkende baseres på *common sense*, men tillige på, hvad de mennesker, som det hele handler om, ønsker og forventer:

Hvad er fremherskende ønsker til alderdommen, hvilke ønsker er af mindre betydning, og hvilke ønsker har fremtidens ældre ikke til alderdommen? Ønsker fremtidens ældre sig i højere grad end nutidens en alderdom, hvor de har mulighed for at disponere og planlægge deres tilværelse, eller foretrækker de, at det offentlige bærer hovedansvaret? Prioriteres personlig autonomi og mulighed for handelfrihed højere end tryghed og gennemsigtighed? Anskuer de fleste midaldrende og ”unge” ældre sig som deres egen ”alderdoms smed” med en fordring om selvrealisering? Er nogle midaldrende og ”unge” ældre mere planlægnings- og ”investeringsorienterede” end andre, der måske sætter deres lid til, at velfærdssamfundet og dets institutioner bidrager til at løse kommende afhængighedsproblemer?

Oversigt 1.1.

Forskningsresultater mv. vedr. midaldrendes og "unge" ældres ønsker og forventninger til alderdommen (eksempler).

Ønsker og forventninger	Forskningsresultater mv.
Økonomiske	• De fleste <i>midaldrende</i> har udbredt mistillid til deres fremtidige økonomiske vilkår som pensionister • De fleste <i>"unge" ældre</i> forventer, at deres fremtidige økonomiske vilkår vil være uændrede • Hver syvende "frygter" dårlig økonomi i alderdommen • Næsten ingen mener, at "god" økonomi er en forudsætning for en "lykkelig" alderdom
Helbredsmæssige	• Langt de fleste tillægger et godt fysisk helbred afgørende betydning for alderdommen • To femtedele tillægger det at kunne overkomme ting, de plejer, afgørende betydning for alderdommen • Ca. to tredjedele af de <i>midaldrende</i> mener, at en "lykkelig" alderdom forudsætter et "godt" helbred • Ca. tre fjerdedele af <i>"unge" ældre</i> mener, at en "lykkelig" alderdom forudsætter et "godt" helbred • Langt de fleste er bekymrede for skrøbelighed og/eller sygdom
Boligmæssige	• Langt de fleste ønsker at forblive i deres nuværende bolig • Flere <i>"unge" ældre</i> end <i>midaldrende</i> vil forblive i deres bolig • Ca. hver sjette overvejer at flytte inden for de nærmeste fem år • Ønsker om at få en mindre bolig er primær flyttebegrundelse, navnlig blandt <i>"unge" ældre</i> • Hver femte <i>midaldrende</i> og hver sjette <i>"ung" ældre</i> ønsker at bo i bofællesskab som gamle • Næsten ingen ønsker at flytte på plejehjem
Netværk og aktiviteter	• Sociale netværk og fritidsinteresser tildeles høj prioritet • Hver anden mener, at "familielivet" er en forudsætning for en "lykkelig" alderdom • To femtedele af de <i>midaldrende</i> og hver tredje <i>"ung" ældre</i> mener, at en "lykkelig" alderdom forudsætter "kærlighed" • De fleste forventer at fortsætte deres aktiviteter, fx motion og foreningsaktiviteter • Endnu flere forventer at deltage i frivilligt arbejde som gamle
Hjælp og omsorg	• De fleste forventer, at børn/børnebørn træder til ved eventuelt behov for forbigående hjælp • De fleste forventer, at det offentlige (hjemmehjælp mv.) træder til ved eventuelt behov for permanent hjælp • Mere end hver fjerde "frygter", at de ikke får tilstrækkelig hjælp • Over halvdelen "frygter", at de bliver afhængige af hjælp

PROBLEMSTILLINGER, PROCEDURER OG BEGREBER

2.1. Problemstillinger

I denne rapport – et litteraturstudie – sættes der fokus på ønsker og forventninger til livet i alderdommen. Litteraturstudiets overordnede tema og tre heraf afledte problemstillinger præsenteres (afsnit 2.1.), hvorefter anvendte heuristiske og andre procedurer beskrives (afsnit 2.2.). Kapitlet afsluttes med fokus på holdningsbegrebet og beslægtede begreber, fx værdier, ønsker og forventninger (afsnit 2.3.). Sidstnævnte skyldes, at der ikke er forskningsmæssig konsensus om begreberne.

For ældre i Danmark har alderdommen eksistensbetingelser, der vides ganske meget om. Ikke mindst i Socialforskningsinstituttet er der en længevarende tradition for udforskning af ældres levevilkår, livskvalitet og det offentliges indsats over for aldersgruppen.¹ Blandt nyere undersøgelser er fx Platz' (2000) baseret på interview med 6.000 52-77-årige født med fem års mellemrum i 1920-1945. Undersøgelsen informerer om ældres helbred, bolig og sociale kontakter. Det påpeges, at kun ca. hver tiende i aldrene 72 og 77 år er karakteriseret ved nævneværdig førlighedsnedsættelse eller vurderer deres helbred som dårligt. Hvad boligforhold angår, er de gennemgående gode. Med få undtagelser har "danskere med livserfaring" - det gælder også 72-årige og 77-årige - mindst ét værelse pr. person, ligesom de har køkken, centralvarme, eget toilet og bad. I det sociale liv fylder "livserfarnes" børn mest: "Forlydender om, at familierelationer er svækkede i forhold til tidligere, kan ikke bekræftes." (Platz, 1999:in).

Forskningen har bl.a. bidraget til at problematisere forenklede mediebilleder, fx af ældre som værende "stærke" med gunstige økonomiske betingelser, livslyst og for-

¹ Se fx: Andersen & Appeldorn, 1995; Boll Hansen & Platz, 1996; Boll Hansen & Platz, 1995; Bunnage, 1996; Olsen, 2002; Platz, 2000; Platz, 1990.

ventninger til et langt og godt liv, subsidiært som en "ældrebyrde" af gamle og "svage", der er afhængige af ældreomsorg og sundhedsvæsen. Også andre – fx Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, Gerontologisk Institut, Ældre Sagen m.fl. – har bidraget til at problematisere gængse ældrebilleder. Det gælder fx Blaakilde (1999), der anskueliggør "den store fortælling om alderdommen" fortalt i forskellige medier, bøger og reklamer. Ifølge Blaakilde (1999) bliver det spændende at opleve, hvorvidt gamle ungdomsoprørere fortsat tilstræber ungdommelighed, eller om et egentligt alderdomsoprør er undervejs, for så åbnes "posen af mere nuancerede og mere positive fortællinger om alderdommen".

Mens den eksisterende viden om ældres levevilkår og livskvalitet er betydelig, gælder det i mindre omfang viden om befolkningens forventninger til alderdommen. Med afsæt i allerede eksisterende dansk forskning mv. er rapportens tema at belyse befolkningens holdninger og holdningsændringer i forhold til det danske velfærdssamfund med særligt henblik på *midaldrendes og ældres ønsker og forventninger til alderdommen*. Hvilke holdninger og holdningsmæssige udviklingstendenser gør sig gældende, hvad befolkningens opfattelser af velfærdssamfundet angår, og hvilke placeringer har midaldrende og ældre heri?

Formålet med at besvare dette spørgsmål er tvedelt: Det er relevant at tilvejebringe en oversigt over tematisk relevante forskningstendenser, der kan bidrage til offentlig debat om, hvad det "gode" liv i alderdommen er, og hvordan det kan søges fremmet. Hertil kommer, at en oversigt over temarelevante forskningstendenser kan anvendes som afsæt for et egentligt forskningsprojekt, hvis resultater kan bruges til i nogen grad at forudse krav, der vil blive stillet til den offentlige og anden indsats over for ældre, og som kan inspirere til ældrepolitisk fornyelse. Ældrepolitikken har som én vigtig forudsætning udarbejdelse af en kvalificeret kortlægning af kommende ældres ønsker og forventninger til alderdommen: "Et samfund, der både vil præge og tilpasse sig det, vi kalder udviklingen, må til stadighed opfange tidligt opdukkende tendenser i tiden, forholde sig til dem og forberede sig på nødvendige ændringer." (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in).

Det spørgsmål, som rejses i rapporten, er, om eksisterende forskningsresultater og anden viden i tilstrækkeligt omfang opfanger "opdukkende tendenser i tiden". Rapportens overordnede tema udmøntes i tre problemstillinger, der er styrende for søgning og granskning af eksisterende forskning mv., og som samtidig bidrager til at disponere litteraturstudiet (se: *oversigt 2.1*). Mens rapportens første problemstilling angår den samlede danske befolknings holdninger til velfærdssamfundet, sætter anden og tredje problemstilling specifikt fokus på viden om midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet og på ønsker og forventninger til alderdommen:

- Hvilke ønsker og forventninger har midaldrende og ældre fx til alderdommens økonomiske vilkår?
- Hvilke ønsker og forventninger har midaldrende og ældre til deres helbreds-mæssige forhold som gamle?
- Hvis det skulle ske, at midaldrende og ældre senere ikke kan klare sig i eget hjem, hvordan ønsker de da at bo, og i hvilket omfang ønsker de valgfrihed?
- Hvilke forestillinger har midaldrende og ældre angående behov for hjælp, omsorg mv. som gamle?
- Hvilken slags indflydelse ønsker midaldrende at have på hjælp og omsorg?
- Ønsker midaldrende og "unge" ældre i højere grad en alderdom, hvor de selv har mulighed for at disponere, eller forventer de, at det offentlige bærer hovedansvaret?
- Anskuer de fleste kommende og "yngre" ældre sig alt i alt som deres egen "alderdoms smed"?

Oversigt 2.1.

Rapportens problemstillinger.

1. problemstilling	Hvordan er befolkningens holdninger til velfærdssamfundet, og hvordan har de udviklet sig i de seneste 10-20 år?
2. problemstilling	Hvordan og i hvilket omfang adskiller midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet sig fra andre befolkningsgrupper?
3. problemstilling	Hvilke ønsker og forventninger har midaldrende og "unge" ældre til alderdommen inden for nærmere specificerede områder?

Ved belysningen af den første problemstilling rettes opmærksomheden bl.a. imod forventninger til det "gode" liv, ønsker til det sociale hjælpeapparat, opfattelser af kollektiv versus individuel samvittighed, gensidige moralske forpligtelser samt opfattelser af forholdet mellem rettigheder og pligter (afsnit 3.2.). Med afsæt i belysningen af første problemstilling sættes der derpå fokus på ligheder og forskelle mellem midaldrende, ældre og andre aldersgrupper (afsnit 3.3.). Med afsæt i belysningen af den anden problemstilling rettes opmærksomheden i kapitel 4 – rapportens centrale kapitel – mod forskning mv. om økonomiske, helbreds-, bolig- og netværksmæssige ønsker og forventninger samt på aldersgruppernes ønsker og forventninger til praktisk hjælp og omsorg, personlig pleje eller anden offentlig eller privat støtte.

2.2. Procedurer

Litteraturstudiets gennemførelse har forudsat fyldestgørende søgning af tematisk relevant litteratur – fx forskningsrapporter, meningsmålinger etc. – og efterfølgende omhyggelig granskning og loyal kondensering af litteraturen.² Dele af litteraturen var velkendt før litteraturstudiets påbegyndelse. Det gælder fx værdiundersøgelserne fra henholdsvis 1981, 1990 og 1999 (se fx: Gundelach, 2002; Gundelach & Riis, 1992). Undersøgelserne er stikprøvebaserede spørgeskemaundersøgelser,

² Nogle af de databaser, der nævnes nedenfor, fx værdiundersøgelsesernes, solidaritetsundersøgelsens og Socialforskningsinstituttets ældredatabase, muliggør relevante supplerende analyser til belysning af de tre problemstillinger, hvilket imidlertid overskrider rapportens formål, der alene sigter mod at belyse, i hvilket omfang og på hvilken måde allerede offentliggjorte forskningsresultater og tabellariske oversigter kan belyse problemstillingerne.

hvor omkring 600 respondenter deltog både i 1990 og 1999, hvorfor forskningsresultater herfra kan danne grundlag for udsagn om værdiers og holdningers udvikling.

Hertil kommer EGV-Fondens undersøgelse bl.a. af midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til alderdommen. Projektet blev gennemført i 1987 og resultaterne offentliggjort i slutningen af 1980’erne (se fx: Bille-Brahe, 1989). Endvidere skal nævnes Ældre Sagens fremtidsstudie, der er en opfølgning af EGV-Fondens undersøgelse, og som ligeledes sætter fokus på kommende og ”unge” ældres ønsker og forventninger til alderdommen. Studiet blev påbegyndt i 1997 og resultaterne offentliggjort 2001, bl.a. i tre større rapporter (se fx: Audun-Olsen, 2001). Endelig skal nævnes Socialforskningsinstituttets og Roskilde Universitetscenters undersøgelse af fællesskaber og solidaritet – dvs. gensidige moralske forpligtelser – i den danske befolkning (se fx: Juul, 2002) samt Socialforskningsinstituttets ældredatabase og herfra hidrørende rapporter (se fx: Platz, 2000).

Andre relevante undersøgelser, udredninger mv. er lokaliseret og gennemgået, idet fokus gennemgående har været aldersspecifikt, hvilket især vil sige på midaldrende og ældre, hvis holdninger så vidt muligt søges sammenlignet med andre aldersgrupper. Forskningsrapporter såvel som udredningsopgaver og anden relevant viden er ved anvendelse af trunkerede og kombinerede emneord fortrinsvis søgt på litteraturbasen *Danbib* (Det Kongelige Bibliotek) med supplerende *Google*-søgning og downloading, bl.a. af netpublikationer, pressemeddelelser, anmeldelser mv. De anvendte emneord fremgår af rammen:

- alderd?
- forvent?
- holdning?
- folkepensio?
- velfærd?
- værdi?
- ældre?
- ønsk?

Den samlede litteraturliste blev fremsendt til nøglepersoner med særlig tematisk ekspertise, hvilket gav anledning til suppleringer af listen. Også undersøgelsens følgegruppe fremkom med supplerende litteraturforslag. Efter afsluttet litteratursøgning blev samtlige titler fremskaffet af Socialforskningsinstituttets Bibliotek samt læst og/eller skimmet, hvilket førte til udelukkelse af enkelte irrelevante titler, der blev ekskluderet af litteraturlisten. I tilknytning til alle øvrige titler udarbejdedes læsenoter (ca. 300 sider), som via tematisk kodning og kategorisering –

inspireret af kodning af udskrevne kvalitative interview – danner grundlag for den følgende fremstilling.

2.3. Holdningsbegrebet

I de fundne forskningsrapporter mv. anvendes beslægtede begreber, om hvilke der ikke er forskningsmæssig konsensus, og som derfor drøftes indledningsvis, bl.a. til forståelse af de holdnings- og udviklingstendenser, der påpeges i rapporten. Det drejer sig navnlig om følgende begreber: *holdning*, *værdi*, *ønske* og *forventning*. I mange danske undersøgelser tages begreberne *ad notam* og defineres ikke, mens de i andre undersøgelser defineres, men uden tværgående konsensus.

Forskere, der sætter fokus på holdningsbegrebet, er ikke enige. De fleste definitioner peger dog på, at holdninger er *evaluering af objekter*. Det gælder fx Ajzen: "An attitude is an individual's disposition to react with a certain degree of favorableness or unfavorableness to an object, behavior, person, institution, or event ..." (Ajzen, i: Krebs & Schmidt, 1993:41). Andre definitioner inkluderer udsagn om holdningers herkomst (se fx: Breckler & Wiggins, i: Praktkanis et al., 1989). Yderligere definitioner fastholder, at holdninger er objektevalueringer, men differentierer begrebet ved at inddrage andre begreber, fx kognition og konation (se fx: Eagly & Chaiken, 1993). Endelig peger Rokeach (1968) på holdninger som potentiel handleparathed: "Attitudes are groups of beliefs organized around a focal object and predispose you to behave in a certain way towards that object." (Rokeach, 1968:143).³

Der er således ikke konsensus om holdningsbegrebet. Måske er det ved at fokusere på beslægtede begreber – fx begrebet *værdi* – muligt at præcisere begrebet? Værdibegrebet ansues normalt som overordnet holdningsbegreb (se fx: Oppenheim, 1992; Rokeach, 1968). Aikens definition er dækkende for mange forskeres afgrænsning af værdibegrebet, der refererer til "... the usefulness, importance, or worth associated with particular activities or objects." (Aiken, 1997:33). Om end de konceptuelle demarkationslinjer er diffuse, er holdning og værdi ikke synonymmer, idet førstnævnte har værdibegrebet som forudsætning; "Values are the most important, they are central and act as life guides." (Rokeach, 1968:143). Det er, hvad mange socialpsykologer og andre forskere påpeger, mens begreberne holdning og værdi til gengæld ofte virker som synonymmer i dansk forskning.

Eksemplerne anskueliggør, at der ikke findes definitioner, som overskrider normative opfattelser af, hvad holdninger og deres komponenter er. Det kan dog næppe

³ Der findes en righoldig litteratur, der sætter fokus på holdningers komponenter - kognition, affekt og konation (dvs. potentiel handleparathed) - og holdningers komponentielle sammensætning (se fx: Olsen, 2001; Olsen, 2000).

anfægtes, at begrebet refererer til evaluering af objekter. Der er næppe heller tvivl om, at begrebet er en hypotetisk-teoretisk konstruktion med forskellige træk, fx holdningers indhold, intensitet, ændringer og varighed (se fx: Olsen, 2001). Da holdningsbegrebet er en hypotetisk konstruktion, er holdninger ikke direkte observerbare. Afdækning af dem fordrer derfor indirekte metoder. Af hvilken art disse end er, har de verbale holdningsspor som forudsætning (se fx: Henerson, 1987; Oskamp, 1977).

I modsætning til holdning og værdi, er begreberne forventning og ønske ikke sociopsykologiske standardbegreber. Ved *forventning* forstås, at den forventende anser det for sandsynligt, at noget bestemt vil indtræffe. Den, der forventer noget, "regner med" eller "venter", at dette *noget* indtræffer. Der er med andre ord ikke tale om en egentlig objektvaluering, men på den anden side – grundet fremtidsperspektivet – heller ikke om noget faktuel. Forventninger, der er en slags "prognoseholdninger", har ikke iboende retningsbestemmelse, men kan både være positive og negative. Det kan fx være begrundede forventninger om gunstige økonomiske vilkår i alderdommen eller frygt for utilstrækkelige økonomiske midler og problematiske levevilkår.

Ved *ønske*, derimod, forstås noget, som mennesker "gerne vil have" indtræffer, dvs. en foretrukken tilstand, hændelse o.l., fx et godt helbred eller en bolig, der matcher ens behov. Derfor anskues ønskebegrebet i højere grad end forventning som lappende ind over holdningsbegrebet. Ønsker er fremtidige, fiktive objekter, der evalueres positivt *a priori*. Ved gennemførelse af surveyundersøgelser er det imidlertid ikke sikkert, at sondringen mellem forventninger og ønsker er entydig. Hvis forventninger opfattes som "håb" om bestemte tilstande eller hændelser, bliver forventninger og ønsker tendentielle synonymmer. I surveyundersøgelser er det som bekendt vigtigt, at definitioner af begreber – fx begreberne forventning og ønske – ikke overlades til respondenteres semantiske afgørelse (se fx: Olsen, 2001a).

For både forventninger og ønsker gælder, at de uundgåeligt formuleres med afsæt i sociale og andre betingelser, hvorunder mennesker lever, men formodentlig er ønsker i mindre grad end forventninger afspejlinger af gældende forhold. Det forudsætter dog, at respondenter, som besvarer forventnings- og ønskespørgsmål, opfatter spørgsmålene som nævnt. Når mennesker har bestemte forventninger til noget, er sidstnævnte ikke mere eller mindre sandsynlige prognoser, men en slags prospektive kvasi-holdninger, ligesom også ønsker har prospektive holdningers træk. Selv om disse ikke kommer ud af "den blå luft", men udspringer af menneskers erfarings- og ressourcemæssige bagage og konkretiseres i mødet mellem personlige muligheder og samfundsmæssige betingelser, er holdninger *per se*, dvs. i de-

res egenskab af mentale forestillingsbilleder, uden eksterne faktuelle referencer (se fx: Olsen, 2001).

Er der overensstemmelse med ovenstående refleksioner og fremstillingerne i de udvalgte forskningsrapporter mv., der omtales i de to følgende kapitler? Svaret er i alt væsentligt benægtende, idet mange danske forskere undlader at definere begreberne eller definerer dem på måder, der adskiller sig fra ovenstående. De fleste af de undersøgelser, der kondenseres i det følgende, er uden refleksioner om begreberne og deres operationalisering. Der er således diffuse eller manglende sammenhænge mellem socialpsykologisk teori og operationaliseringer, fx af holdnings- og værdibegreberne, eller også defineres begreber på måder, der er forskellige fra fremstillingen ovenfor. Det gælder fx opfattelsen i værdiundersøgelserne af, hvad værdier er i relation til holdninger (se fx: Gundelach, 2002).

HOLDNINGER TIL VELFÆRDSSAMFUNDET

3.1. Indledning

Der findes en omfattende forskning og tillige adskillige meningsmålinger, som retter sig mod befolkningens holdninger til eller ”værdier” i forhold til aspekter af det danske velfærdssamfund, der i nogle undersøgelser tildeles prædikatet velfærdsstat. I Danmark er der en længevarende – mindst 20-årig tradition – for at sætte fokus på, hvordan forskellige befolkningsgrupper opfatter og evaluerer ”objektet” velfærdssamfund og dets delelementer, fx politisk demokrati og diverse offentlige institutioner.

For størstedelen af forskningen mv. gælder, at den ikke omhandler prospektive holdninger eller ”værdier”, men kun aktuelle eller retrospektive holdninger, hvilket ikke er uproblematisk, når der i det følgende også burde sættes fokus på, hvordan befolkningen ønsker og/eller forventer, at velfærdssamfundet udvikler sig i de nærmest kommende år. I det følgende rettes opmærksomheden først mod befolkningens holdninger og holdningsændringer i almindelighed (afsnit 3.2.). Herefter afdækkes midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet (afsnit 3.3.).

3.2. Holdninger og holdningsændringer

I Danmark er der en stabil tradition for at sætte fokus på befolkningens holdninger til eller ”værdier” i relation til velfærdssamfundet. I den seneste snes år er der gennemført flere undersøgelser, som bidrager til nuanceret belysning af problematikken. I det følgende præsenteres hovedtendenser og eksempler fra de vigtigste undersøgelser. Blandt disse skal særligt fremhæves værdiundersøgelserne baseret på surveydata fra 1981, 1990 og 1999 (se fx: Gundelach, 2002; Gundelach & Riis, 1992) samt undersøgelsen af fællesskaber og solidaritet i Danmark baseret på en kombination af surveydata og kvalitative interview (se fx: Juul, 2002; Juul, 2000).

Ikke overraskende er værdiundersøgelsernes konceptuelle afsæt værdibegrebet, der anvendes i en bredspektret, men ikke præcist defineret betydning, der er tendentielt synonymt med holdningsbegrebet.¹ Der peges på, at værdier ikke er direkte observerbare, at de retter sig mod moralske overvejelser og udtrykker noget om, hvad mennesker opfatter som ønskværdigt (Gundelach, i: Gundelach, 2002:15). Værdier er ikke adfærd *per se*, men kan som mentale forestillingsbilleder påvirke samfundsudviklingen, eftersom de er styrende for handlinger.² I værdiundersøgelserne anskues værdier som potentielle, men ikke faktiske handlinger.

Befolkningens værdiændringer i perioden 1981-90 kortlægges i den første omfattende afrapportering fra værdiundersøgelserne (Gundelach & Riis, 1992). Bogens overordnede tema er værdiændringer i perioden 1981-1990. Først beskrives værdier og ændringer heri inden for det danske samfunds væsentligste institutioner. Dernæst sættes der fokus på værdier i forhold til en ønsket samfundsudvikling og på værdiændringer i et kohorteperspektiv, herunder om værdiudviklingen i 1990'erne gik i "postmaterialistisk" eller "konservativ" retning. Opmærksomheden rettes afsluttende mod værdiændringer blandt danskerne i forhold til andre europæiske lande.

Af større interesse i nærværende sammenhæng er ændringer over en periode på ca. 20 år. Udviklingen i "fugleperspektiv" peger på værdiændringer mht. befolkningens syn på nationalstaten og det offentlige velfærdssystem: Trods øget globalisering, fx øget international interaktion, synes befolkningens værdier ikke at bevæge sig i retning af "globalisering", men derimod mod øget national stolthed og forstærket lokal identifikation (Gundelach, i: Gundelach, 2002:51).³ Tilsvarende iagttagelser fremhæves i bogen *Det er danske*, der indledes med refleksioner om nationale træks baggrund og stereotypers funktion, nemlig at reducere kompleksiteten i oplevelsen af omverdenen (Gundelach, 2002a). Trods globalisering og individualisering er identifikation med nationen ikke under erodering.

¹ Initiativet til værdiundersøgelserne blev taget i 1978 af forskere i Belgien og Holland. I alt 26 lande deltog i værdiundersøgelsernes første fase (1981), der blev gennemført uden deltagelse af danske forskere. Dataindsamlingen omfattende i alt 1.182 respondenter blev gennemført af Observa Institutet. I anden fase (1990) deltog ca. 40 lande, og den danske del blev gennemført af Peter Gundelach og Ole Riis. I 1990 blev interviews med 1.030 respondenter gennemført af Socialforskningsinstitutet. I den foreløbig sidste fase gennemført i 1999 deltog næsten alle europæiske lande med Peter Gundelach som leder af den danske del. 1999-undersøgelsen omfatter to sæt af data: en ny tværsnitsundersøgelse omfattende 1.023 respondenter samt et datasæt fra panelundersøgelsen baseret på interview med 1990-respondenter omfattende i alt 609 respondenter.

² Hvis "værdier" skal kunne forudsige adfærd, fordres en nær sammenhæng mellem "værdiers" konative komponenter (potentielt handleparathed) og faktisk adfærd, hvilket ofte har vist sig ikke at være tilfældet. En tidlig undersøgelse, hvor manglende sammenhæng er påvist, er LaPiere's. (LaPiere (1934), i: Baker, 1992:15). Også Thurstone pegede i 1930'erne på, at to mennesker kan have identiske holdninger, men forskellige former for adfærd ift. et givet holdningsobjekt. Siden da har undersøgelser peget på vage eller undertiden helt fraværende sammenhænge mellem holdninger og adfærd (se fx: Hogg & Vaughan, 1995).

³ Den følgende fremstilling baseres især på bogens to første kapitler.

Med hensyn til danskernes tillid til offentlige institutioner – fx det offentlige (det sociale system), folkeskolen, retsvæsenet og politiet – nærer befolkningen fortsat betydelig tillid, om end med faldende tendens (se: *tabel 3.1*). Tilliden til lokale serviceydelende institutioner er lavere end til konkret magtudøvende institutioner: ”Kun holdninger til det offentlige er blevet lidt mere tøvende, men der er tale om marginale ændringer, og det er stadig sådan at tillid til offentlige institutioner er meget høj i den danske befolkning. Den danske befolkning er med andre ord stærkt rodfæstet i forhold til det moderne samfunds institutioner, og udviklingen i værdier på dette område går nærmere i retning af det præmoderne end af det senmoderne.” (Gundelach, 2002:55).

Tabel 3.1.

Tillid til offentlige institutioner. Andel der svarer ”meget høj” tillid. 1981-1999. Procent.

	1981	1990	1999
Det offentlige	7	6	3
Skolen	14	19	10
Retsvæsenet	26	23	16
Politiet	32	30	27

Kilde: Gundelach, 2002.

Andetsteds peger også Levinsen på udbredt tillid til offentlige samfundsinstitutioner og konstaterer: ”Tesen om moderniseringens og individualiseringens gradvise svækkelse af borgernes tillid finder ... ikke støtte ...” (i: Gundelach, 2002:188). I overensstemmelse hermed anskueliggøres i en finansministeriel undersøgelse gennemført af Gallup A/S, at danskere alt i alt har et godt forhold til den offentlige sektor, og at tilliden til offentlige institutioner - herunder også til institutionernes ansatte - er blandt verdens højeste (Finansministeriet, 1998).⁴

En anden problematik, der sættes fokus på i værdiundersøgelserne, er, om danskerne i de senere år har udvist tendenser til øget refleksivitet, dvs. forholder sig mere åbent ”det kommer an på”-reflekterende uden på forhånd at tage noget for givet, fx i forhold til autoriteter. Om end med forbehold konkluderer Gundelach: ”Med det yderst beskedne materiale der er til rådighed, kan man sige at det ser ud til at refleksiviteten har et højt niveau og at den måske endda er steget i løbet af de sidste 20 år.” (Gundelach, 2002:60). Yderligere en problematik angår værdifragmentering, hvorved forstås, at mennesker, der tilhører samme sociale kategori, ikke har ensartede værdier, fx mht. religiøsitet, familie og politik. Her er tendenserne tvetydige: ”På baggrund af den foreliggende analyse må man konkludere at tendensen til værdifragmentering ikke er entydig. Der er i stedet tale om skiftende

⁴ Undersøgelsen omfatter telefoninterview med 1.517 respondenter i alderen 15 år og derover.

udviklingstræk, men helt overordnet kan man aflæse en vis begrænset tendens til at der er lavere sammenhæng mellem værdier og baggrundsvariabler.” (Gundelach, 2002:74). På denne baggrund konkluderes, at der er tale om en moderat tendens til øget fragmentering.

På baggrund af disse og andre tendenser konkluderer Gundelach, at befolkningens værdier – også den fortsatte opbakning omkring velfærdssamfundets institutioner – ikke har været under opløsning i de seneste 20 år: ”Forventningerne om at der sker en overgang til et postmoderne samfund med anderledes værdier end det moderne har ikke kunnet bekræftes.” (Gundelach, i: Gundelach, 2002:74). Andetsteds peges der dog på, at danskernes politiske værdier på nogle områder er blevet mere individualistiske, om end ikke samtidig mere fragmenterede (Levinson, i: Gundelach, 2002), men alt i alt er danskernes værdier karakteriseret ved betydelig stabilitet. Det gælder dog ikke religiøse værdier, der har undergået væsentlige forandringer: ”Det virker som om det danske samfund har bevæget sig i retning af øget religiøs autonomi og religiøs pluralisme.” (Andersen & Riis, i: Gundelach, 2002:97).

I modsætning til værdiundersøgelserne muliggør undersøgelsen af fællesskaber og solidaritet i Danmark ikke sammenligninger over tid, men kvalificerede udsagn inden for flere områder om, hvad Juul (2002) kalder ”gensidige moralske forpligtelser”, hvilket fx vil sige familiær solidaritet, naboskabssolidaritet, solidaritet med svage og sårbare samt samfundssolidaritet, hvor navnlig sidstnævnte er af interesse i denne sammenhæng (se også: Juul, 1998).⁵ De forskellige former for solidaritet, hvor begrebet defineres som ”en kollektiv moralsk forpligtethed mellem mennesker, der er afhængige af eller knyttede til hinanden – et bånd der integrerer dem som medlemmer af et socialt fællesskab”, analyseres både på basis af besvarelse af faktuelle spørgsmål og holdningsspørgsmål, hvor sidstnævnte er af særlig interesse her.⁶

Solidaritetsundersøgelsen underbygger i alt væsentligt den opbakning, som også blev påvist i værdiundersøgelserne, bag det, Juul (2002) kalder ”velfærdsstaten”, som størstedelen af befolkningen opfatter som en legitim regulering af fælles interesser og et sikkerhedsnet for svage og sårbare: ”Velfærdsstaten opfattes i høj grad som en retfærdig regulering eller styring af fælles interesser og som et nødvendigt kollektivt sikkerhedsnet for de svageste. Derfor har danskerne i det store og hele

⁵ Undersøgelsen baseres på surveydata fra 1997 og kvalitative interview (Juul, 2002). Nettostikprøven til surveydelen omfatter 1.309 respondenter i alderen 18 år og derover svarende til en opnåelsesprocent på 75. Der blev desuden gennemført 48 kvalitative interview i to kommuner på Sjælland og to i Jylland. Sidstnævnte analyseres ikke særskilt, men anvendes primært til at illustrere de surveybaserede kvantitative tendenser.

⁶ Ligesom der i værdiundersøgelserne ikke er en entydig definition af værdibegrebet, gælder tilsvarende holdningsbegrebet i undersøgelsen af danskernes fællesskaber og solidaritet. Juul (2002) synes at forudsætte konsensuelle opfattelser af holdningsbegrebet.

heller ikke noget imod at betale deres skat (...) så længe de velfærdsstatslige løsninger opfattes som gode løsninger, der er til rådighed den dag, man også selv måtte få brug for dem.” (Juul, 2002:355). Eksempelvis finder stort set alle danskere det ”helt rimeligt” at betale skat til hjemmehjælp til svage ældre med behov herfor (98 pct.). Det betyder på den anden side ikke en erodering og overflødiggørelse af civilsamfundet: ”Den eksisterende forskning bekræfter ... ikke skræmmebilledet af en mægtig offentlig sektor, der har lagt civilsamfundet øde, fjernet ansvaret fra de private sociale netværk og suget kræfterne ud af de frivillige foreninger.” (Juul, 2002:299).

Tilsvarende resultater findes i den nævnte finansministerielle undersøgelse (Finansministeriet, 1998). Undersøgelsen, hvis resultater hidrører fra samme tidspunkt som Juuls, viser betydelig opbakning til velfærdssamfundets udgiftsside, ligesom også viljen til at finansiere udgifterne er høj: ”Langt over halvdelen af borgerne vil ... bevare det nuværende niveau for skat og service, mens hver femte erklærer, at de er villige til at hæve skatten, hvis det indebærer serviceforbedringer.” (Finansministeriet, 1998:in). Størstedelen af befolkningen ønskede således på undersøgelsestidspunktet at bevare skattetrykket på det daværende niveau.

I slutningen af 1990’erne var der konsensus om rimeligheden af basale velfærdsstatslige overførselsindkomster og serviceydelser, fx folkepension, ældreomsorg, offentlige sygehuse, uddannelser og daginstitutioner, men samtidig var tilfredsheden med flere af dem ret begrænset (Juul, 2002). Eksempelvis mener over halvdelen af den voksne befolkning, at folkepensionen ikke er af tilstrækkelig størrelse (57 pct.), ligesom en majoritet var af den opfattelse, at hjemmeplejen fungerede ”nogenlunde” eller ”dårligt” (60 pct.). Hertil kommer, at universalitetsprincippet strider mod manges opfattelse af retfærdighed, når velstående tildeles mulighed for ydelser på lige fod med andre. Også den betydelige andel af befolkningen, der bifalder udvidet adgang til brugerbetaling og privatisering, viser, at mange danskere mener, at velfærdsstaten er gået over gevind, at det offentliges ansvar er blevet for omfattende, og at mennesker i højere grad bør kunne klare sig selv (Juul, 2002; se også: Juul, 1998). Resultater fra den nævnte undersøgelse fra Finansministeriet bekræfter samme holdninger (Finansministeriet, 1998). Der udvises stor tilslutning til udbredelse af ”frit valg”, ligesom danskere ikke er ”blankt afvisende” over for brugerbetaling. Der er ligeledes betydelig forståelse for udlicitering (se også: Finansministeriet, 1992).

Juuls (2000) undersøgelse sætter ikke kun fokus på ”samfundssolidaritet”, men fx også på familiær solidaritet, venskabssolidaritet, naboskabssolidaritet og solidaritet med svage og sårbare. Hvad førstnævnte angår, fx voksnes forpligtelser over for deres forældre, påpeges, at det offentlige system ikke er en erstatning for personlig

hjælp og omsorg, fx i akutte situationer (se: *tabel 3.2*): ”Selv om vi har et velfærds-samfund og et professionaliseret hjælpeapparat, ser det store flertal det ikke udelukkende som en offentlig opgave at sørge for deres forældre, hvis disse har svært ved at sørge for sig selv.” (Juul, 2002:155).⁷ Med hensyn til naboskaber er de et vigtigt sikkerhedsnet for nogle mennesker og et supplement til familiære og venskabelige relationer samt til det offentlige hjælpeapparat. Naboskabsrelationer kan dog i nogle tilfælde virke segmenterende over for ”anderledes” mennesker.

Tabel 3.2.

Procentuel andel (med forældre), der ville hjælpe deres forældre, hvis det blev aktuelt. 1997.

	Andel	N
Økonomisk hjælp (2.000 kr. eller mere)	93	917
Aflysning af noget, man selv så frem til	82	837
Lade forældre flytte midlertidigt ind	87	852

Kilde: Juul, 2002.

Hvad holdninger til svage og sårbare – fx flygtninge og indvandrere – angår, er langt de fleste danskere af den principielle opfattelse, at samfundet skal hjælpe mennesker i nød; men mange ønsker på den anden side ikke at komme for tæt på eventuelle sociale eller andre problemer, der primært ansues som et anliggende for det offentlige. Hertil kommer, at hjælp ikke skal ydes uden betingelser: ”Det er ... en udbredt holdning, at alle, der kan, skal klare sig uden hjælp fra det offentlige, og at der skal stilles krav til mennesker, der modtager offentlige ydelser. Vi finder således en udbredt opbakning bag aktiveringsideologien.” (Juul, 2002:in).

Sideløbende med den principielle solidaritet – en slags ”distancesolidaritet” – findes en personlig solidaritet, der i stigende grad udvikler sig i refleksiv retning: ”Helt overordnet befæster undersøgelsen tesen om en bevægelse i retning af en refleksiv personlig solidaritet.” (Juul, 2002:370). Juul henviser gentagne gange til Jodi Dean, hvis opfattelse af refleksiv solidaritet bifaldes: ”Dean taler om en refleksiv solidaritet defineret som ”en gensidig forventning om en ansvarlig orientering i et forhold.” (Juul, 2000:in). Solidaritetsformen overskrider begrænsninger, der knytter sig til solidaritetsformer af ældre dato. Refleksiv solidaritet angår fx venskabsrelationer, idet venner – uden at venskaber nødvendigvis er overfladiske og uforpligtende – i vid udstrækning vælges til og fra. Men trods tydelige refleksive tendenser er der imidlertid langt fra tale om en dansk krise for solidariske holdninger og fællesskaber, der ikke er karakteriseret ved egoisme og fravær af gensidige moralske forpligtelser.

⁷ I en rapport baseret på resultater fra et forskningsprojekt gennemført i samarbejde mellem AKF og Gerontologisk Institut vises, at fysisk svækkede ældre bestræber sig på i videst muligt omfang at klare sig selv (Boll Hansen et al., 2002; uddybende herom, se: afsnit 4.6.).

Yderligere en undersøgelse sætter fokus på danskernes "velfærdsværdier": "... værdierne er ikke skalkeskjul for særinteresser. De udgør velfærdsstatens legitimitetsgrundlag ..." (Mandag Morgen, 2000:10). Projektet er offentliggjort af Mandag Morgen Strategisk Forum og indeholder ikke resultater, der på afgørende måde adskiller sig fra de to ovenfor nævnte undersøgelser.⁸ Det konkluderes, at danskernes "hjerter banker varmt" for velfærdsstaten: "I begyndelsen af det 21. århundrede hersker den mest omfattende velfærdsconsensus i Danmark i mange år." (Mandag Morgen, 2000:1). Kun hver fjerde dansker i alderen 18-70 år mener, at der er behov for velfærdsstatslige begrænsninger, mens en betydelig majoritet bifalder, at velfærdsstaten bør bevares i mindst det omfang, den havde på undersøgelsestidspunktet. Velfærdsstaten er, påpeger forfatterne, fortsat baseret på "kerne-værdier" som solidaritet og lige muligheder, men samtidig udviser tilslutningen til ønsker om udligning mellem rige og fattige en faldende tendens. Mens den traditionelle "arbejdersolidaritet" er vigende, bliver det mere afgørende, at ingen udstødes af det danske samfund. Tilslutningen til markedsorienterede reformstrategier er præget af forbehold.

Som omtalt i forbindelse med såvel værdiundersøgelserne som solidaritetsundersøgelsen indebærer en principiel opbakning til velfærdsstaten ikke, at der nødvendigvis er udbredt tilfredshed med den offentlige sektors virkemåde. Efter manges opfattelse er der væsentlige mangler i måden, hvorpå den offentlige sektor tilgodeser mål, der forventes opfyldt: "Tilliden til, at den offentlige sektor lever op til forventningerne, er svag på centrale områder. Der er en betragtelig utilfredshed med flere af velfærdsstatens kerneområder (...). Truslen mod det offentlige system kommer dog mest fra bekymringskulturen, der er ved at få tag i danskerne." (Mandag Morgen, 2000:77). Ved "bekymringskultur" forstås svigtende tillid til, at velfærdsstaten vil bestå i fremtiden, hvilket ifølge rapporten truer med at skabe afvandring fra den offentlige sektor. Utilfredsheden er fx "øredøvende" på ældreområdet (hjemmehjælp), hvor kun ca. hver fjerde i alderen 18-70 år mener, at hjælpen fungerer "godt" eller "udmærket".⁹

⁸ Tilvirkningen af data blev gennemført af ACNielsen AIM og bestod i CAPI-interview (Computer Assisterede Personlige Interview) med 1.235 "repræsentativt udvalgte" danskere i alderen 18-70 år med en opnåelsesprocent på 66 (Mandag Morgen, 2000).

⁹ En finansministeriel undersøgelse gennemført af PLS Rambøll Management viser, at danskere generelt er tilfredse med den offentlige service, hvilket navnlig gælder børnepasnings-, sygehus- og folkeskoleområdet, hvorimod den relativt laveste grad af tilfredshed – svarende til Mandag Morgen Strategisk Forums (2000) undersøgelse – findes på ældreområdet, dvs. hjemmehjælp og plejehjem (Finansministeriet, 2000). Hvad hjemmehjælp angår, viser Finansministeriets undersøgelse, at "personlige brugere" – personer, der selv har modtaget hjemmehjælp inden for det sidste år – generelt er mindre tilfredse end dem, hvis forældre eller svigerforældre har modtaget hjælp inden for samme periode. Den laveste grad af tilfredshed angår den tid, som hjemmehjælperen bruger på at "hyggesnakke" (et i øvrigt ikke-operationaliseret begreb). Undersøgelsen peger også på, at sygehusområdet er det område, som har størst betydning for danskeres samlede tilfredshed med den offentlige service.

I undersøgelsen peges desuden på, at ønsker om selvbestemmelse og individualisme er voksende, men at selvbestemmelse ikke nødvendigvis strider mod velfærdsstatens bevarelse: "Individualismen er i vækst i det danske samfund. Men den kommer til udtryk som ønsker om autonomi og selvbestemmelse. Intet tyder på, at danskerne generelt er ved at blive mere kynisk egoistiske. Og da autonomi ikke i sig selv er på kollisionskurs med velfærdsstatens fællesskab peger det ikke i retning af, at velfærdsstaten er ved at blive undergravet af værdiforandringer i den danske befolkning." (Mandag Morgen, 2000:69). Imidlertid kan fremherskende værdier om selvansvarlighed vise sig at blive en trussel mod den velfærdsstatslige solidaritet.

Forfatterne peger afsluttende på, at danskere i stigende grad orienterer sig mod "medborgerskabet" som velfærdsværdi. Medborgerskabet omfattende alle herboende er et ideal, der indebærer, at den enkelte uanset klasse- eller gruppetilhørsforhold skal kunne træffe ligeså frie valg som andre, hvilket kræver et tryghedsskabende sikkerhedsnet: "Undersøgelsen ... tegner et særdeles klart billede af, at velfærdsstaten er mere populær end længe. Samtidig peger undersøgelsen i retning af medborgerskabet som den mest bærende værdi for fremtidens velfærdsstat. Ikke sådan at forstå, at der findes en helstøbt positivt formuleret idé eller vision om medborgerskabet i befolkningen. Men danskernes holdninger og værdier afspejler på afgørende områder medborgerskabets idealer ..." (Mandag Morgen, 2000:83).

Endelig viser også en LO-undersøgelse af lønmodtageres holdninger og ønsker til velfærdssamfundet en bredspektret opbakning (CASA/LO, 1999):¹⁰ "Lønmodtagerne har en klar opfattelse af, at de lever i et velfærdssamfund. De har imidlertid også en opfattelse af, at der i de seneste år er tale om et skred og opbrud i samfundsudviklingen, som både udgør en udfordring, og som vækker bekymring. Der er en oplevelse af, at samfundet er blevet mere kompliceret og uigennemskueligt." (CASA/LO, 1999:6). Den opfattelse gør sig også gældende, at de sociale og økonomiske uligheder er blevet større og social differentiering mere udtalt. Undersøgelsen viser desuden, at der i slutningen af 1990'erne var generel opbakning til skattefinansiering af velfærdssamfundets ydelser, idet tre ud af fire 18-66-årige mente, at skatternes niveau er nødvendigt til bevarelse af velfærdssamfundet og dets ydelser.

Ifølge undersøgelsen mener danske lønmodtagere således ikke, at skatteniveauet er for højt, men på den anden side skal niveauet heller ikke være højere. De fleste lønmodtagere mener fx, at forsikringsordninger ikke bør erstatte skatte-

¹⁰ Undersøgelsen er både baseret på surveydata og kvalitative interview. Surveydelen omfatter et "repræsentativt udsnit" af 3.000 voksne 18-66-årige. Blandt disse blev kun telefonindehavere interviewet med en opnåelsesprocent på 81 (CASA/LO, 1999).

finansiering, men kan fungere som supplement. Derimod bifalder over halvdelen af de 18-66-årige brugerbetaling inden for flere områder. At velfærdssamfundet og de fleste af dets ydelser nyder opbakning, indebærer ikke, at der nødvendigvis er tilfredshed med dem: ”Selv om der er stor opbakning til de basale velfærdsydelser, er det på den anden side oplevelsen, at en række velfærdsinstitutioner ikke fungerer tilstrækkeligt effektivt, og at der ikke præsteres en ordentlig kvalitet i forhold til borgerne/brugerne.” (CASA/LO, 1999:8). Som eksempel nævnes ventelister til hospitaler.

Trods bred opbakning til velfærdssamfundet peger undersøgelsen på tvetydige holdninger, idet der findes tre ”hovedorienteringer” (CASA/LO, 1999): Den solidaritetsbaserede velfærdsorientering baseres på ligheds- og fællesskabsholdninger, såvel mht. samfunds-, gruppe- som foreningsmæssige fællesskaber. Inden for disse rammer ønskes lige adgang til serviceydelser og solidarisk skattefinansiering. Den effektivitetsbaserede velfærdsorientering derimod indebærer, at samme værdier for effektivitet og kvalitet, som gælder i private virksomheder, også skal omfatte offentlige institutioner, dvs. at markedskræfternes neutralisering menes problemskabende.¹¹ Endelig findes en rettighedsbaseret velfærdsorientering funderet på moralske værdier og på et princip om gensidighed og individuel ansvarlighed. I så fald sættes fokus på tildelings- og udmålingskriterier samt på socialt bedrageri. Der er altså stor forskel på, hvordan lønmodtagere ønsker velfærdssamfundet indrettet.

Det generelle billede, som ovennævnte og andre undersøgelser efterlader, er, at befolkningen på tværs af samfundsgrupper længe har værdsat og fortsat værdsætter velfærdssamfundet: ”Man får en udmærket pejling af befolkningens generelle holdning ud fra et spørgsmål, der har været stillet gennem 30 år, nemlig spørgsmålet, om velfærden er gået for vidt eller bør bevares mindst som nu. Hertil svarede 25% i 2000, at velfærden er gået for vidt, mens 69% mener, de sociale reformer bør bevares i mindst det nuværende omfang.” (Goul Andersen, 2000:in). Ifølge Goul Andersen svarer resultatet til de svar, man opnår, når danskere spørges, om det offentlige bør bruge færre eller flere penge på diverse velfærdsopgaver: ”Det er kun på relativt marginale områder – samt på offentlig administration – borgerne vil spare.” (Goul Andersen, 2000:in). Ikke mindst til grundlæggende velfærdsydelser, fx til ældre og syge, skal offentlige midler være tilstrækkelige (se fx: Socialministeriet, 1999).

¹¹ Ved solidaritetsbaseret velfærdsorientering forstås, at man betaler skat og accepterer det gældende skatteniveau, ønsker offentlig styring, og at alle har mulighed for at modtage offentlige ydelser, samt at svage skal have ”ordentlig hjælp”, da problemer kan ramme alle. Ved effektivitetsbaseret velfærdsorientering forstås, at man mener at betale for meget i skat, og at særligt marginals-katten er for høj, at andre styringsprincipper og private virksomheder ”på banen” kunne gøre det bedre og billigere, samt at svage grupper ”ikke burde kunne lade sig gøre” (anf.skr.:65).

Ifølge Goul Andersen er det derfor ulige mere interessant at sætte fokus på opbakningens omfang og årsager samt evt. faktorer, der svækker legitimiteten, fx om befolkningens opbakning retter sig mod svage og sårbare eller i højere grad er bestemt af egeninteresser. Med hensyn til trusler mod velfærdsstatens legitimitet peger Goul Andersen fx på, at selv de mest velfærdspositive bliver forbeholdne, såfremt de nødsages til at indse, at øgede offentlige udgifter vanskeligt lader sig finansiere, ligesom misbrug af sociale ordninger såvel som disses manglende gennemsigthed har samme virkning: ”Det er på disse områder – den praktiske gennemførelse af velfærdsordningerne – legitimiteten kan svigte.” (Goul Andersen, 2000:in). Selv om skattetrykket har en ”smertetærskel”, spiller også skatternes rimelighed en rolle. Danskere er fx mindre imødekommende over for ejendoms-skatter og moms end over for grønne afgifter og giftskatter (se fx: Andersen et al., 1999).

At befolkningens opbakning omkring velfærdssamfundet beror på snæver egeninteresse, afvises fx af Goul Andersen, der peger på, at opbakningen i alt væsentligt er uden sammenhæng med indkomst: ”Kun for et lille mindretal med virkelig høje indkomster efter dansk målestok – husstandsindkomster over 1.000.000 kroner om året – er der en markant effekt; en mindre afmatning spores dog fra omkring de 600.000 kroner om året. Men det er kun godt 15%, der ligger på dette niveau; for de øvrige 85% er der ingen holdningsforskel mellem høj- og lavindkomstgrupper.” (Goul Andersen, 2000:in). Hertil kommer, at det er en myte, at forskellige befolkningsgrupper kun eller overvejende bakker op om velfærdsydelser, som de selv engang påregner at få behov for: ”Unge mennesker tænker sjældent på, at de selv kan blive gamle eller syge. Men alligevel er det disse områder, der prioriteres højest, også blandt de unge ...” (Goul Andersen, 2000:in).

Problematikken om egeninteresse behandles også af Boll Hansen (1993,1994), der modsat Goul Andersen peger på, at den slags interesser undertiden spiller en rolle. Boll Hansen (1994) argumenterer for, at det – ud over at afdække borgeres vurderinger af kvaliteten inden for forskellige områder – er vigtigt også at inddrage den betydning, som forskellige områder har. Endvidere konkluderer han, at hvis man ønsker stillingtagen til mulige udvidelser af den offentlige service, må borgerne tillige tage stilling til, om og hvor meget de er villige til at betale for øget service.

3.3. Midaldrendes og ældres holdninger

Efter at have sat fokus på befolkningens holdninger og holdningsændringer i forhold til velfærdssamfundet skal det spørgsmål rejses, om og i givet fald hvordan midaldrende og ældre – om muligt 50-59-åriges og 60+åriges – holdninger adskiller sig fra den øvrige befolknings. Mens rapportens første problemstilling i betyde-

ligt omfang belyses via allerede gennemført forskning mv., gælder tilsvarende ikke denne problemstilling. Alder er ikke en forklarende variabel, der tildeles analytisk forrang, hvorimod køn, uddannelsesmæssig baggrund, erhvervmæssig beskæftigelse etc. synes at have større forskningsmæssig interesse. Hertil kommer, at de aldersspecifikke forskelle, som forskningen afdækker, ikke er entydige.

Den seneste større rapport fra værdiundersøgelserne (Gundelach, 2002) sætter fokus på en række temaer, fx værdiforandringer, familieværdier og politiske værdier, men uden konsekvent fokus på aldersgrupper.¹² I et kapitel om individualisering og politiske værdier, hvor det konkluderes, at der i de sidste 20 år er øget tilslutning til individualistiske værdier, men ikke til værdifragmentering, er aldersvariablen dog gennemgående, men uden anskueliggørelse af udviklingstendenser blandt midaldrende og ældre (Levinsen, i: Gundelach, 2002). Levinsen sætter bl.a. fokus på befolkningens tillid til forskellige samfundsinstitutioner, og påpeger, at der aldersmæssigt "... er lidt større tillid til det offentlige blandt de ældre, men det er værd at bemærke, at tilliden til det offentlige er steget markant for de 18-29-årige." (Levinsen, i: Gundelach, 2002:188). Analyserne uddybes i et arbejdspapir, hvori det konkluderes, at det ikke er "... muligt at spore tendenser i retning af en generationsbetinget svækkelse af tilliden til samfundsinstitutioner." (Levinsen, 2002:19; se: *tabel 3.3.*).

Selv om datamaterialet åbner mulighed for det, sætter heller ikke solidaritetsundersøgelsen konsekvent fokus på midaldrende og ældre, ligesom de afdækkede aldersspecifikke forskelle er modsætningsfyldte (Juul, 2002).¹³ Når det fx handler om holdninger til basal velfærdsstatssolidaritet – dvs. erklæret betalingsvillighed til grundlæggende velfærdsydelser – har især 30-49-årige (odds ratio = 2,26) og over 50-årige (odds ratio = 1,64), når disse ved multivariate analyser sammenlignes med 18-29-årige som basis, oversandsynligheder for at bifalde denne form for solidaritet, mens alder ikke spiller en rolle, når det handler om holdninger til humanistisk/intellektuel velfærdsstatssolidaritet, dvs. en moralsk funderet opbakning bag velfærdsstaten, der tilskrives omfattende omsorgsmæssige og kulturelle opgaver (Juul, 2002:260).

¹² Bogens ca. 300 sider indeholder kun få tabeller og figurer, der inkluderer alder. Værdiundersøgelsesnes data muliggør dog supplerende analyser til belysning af problematikken.

¹³ Der savnes tabellariske oversigter over forskellige solidaritetsformers sammenhænge med forskellige baggrundsvariabler, fx alder, køn, uddannelse og erhvervmæssig beskæftigelse.

Tabel 3.3.

Tillid til "det offentlige". Procentuel andel personer med "stor" eller "ret stor" tillid. 1990 og 1999.

Fødselsår	1990	1999
1973-1981	...	66
1964-1972	45	50
1955-1963	46	53
1946-1954	56	53
1937-1945	49	57
1928-1936	56	(46)
1919-1927	(50)	(58)
1910-1918	(66)	...
I alt	51	55
N	1.010	978

Kilde: Levinsen, 2002.

Med henvisning til de aldersspecifikke forskelle vedrørende basal velfærdsstatsolidaritet er det næppe overraskende, at unge i mindre grad end andre har indvendinger imod økonomisk ulighed: "Det er ... tankevækkende, at de unge i højere grad end ældre aldersgrupper har et afslappet forhold til økonomisk ulighed. Det antyder en bevægelse væk fra 1960'ernes og 1970'ernes ligheds- og omfordelingsideologi." (Juul, 2002:355). Ved multivariate analyser findes imidlertid ingen aldersforskelle, når det fx handler om befolkningens tilfredshed med offentlige omsorgsydelser over for ældre og svage, hvorimod køn og indkomst spiller en rolle. Undersøgelsen udviser således ikke entydige resultater vedr. sammenhænge mellem forskellige solidaritetsaspekter og alder, idet alder nogle gange spiller en rolle, andre gange ikke. Derfor er heller ikke Juuls rapport egnet til at belyse rapportens anden problemstilling.¹⁴

Heller ikke rapporten om danskernes velfærdsværdier er velegnet til belysning af problemstillingen, hvilket bl.a. skyldes, at den alene sætter fokus på 18-70-åriges holdninger (Mandag Morgen, 2000). Enkelte iagttagelser har dog en vis interesse i nærværende sammenhæng. I forlængelse bl.a. af Goul Andersens overvejelser om, hvorvidt positive holdninger til velfærdssamfundet skyldes egeninteresse, skal det påpeges, at danskere i alderen 40-59 år er den gruppe, som i højeste grad bidrager til at finansiere velfærdsstaten, og samtidig hører til de mest positive over for velfærdsstaten: "De midaldrende ønsker en velfærdsstat, der breder sig ud over mange områder, og de er mest indstillet på at bruge flere penge. De unge er lidt mere skeptiske – især over for hvilke områder velfærdsstaten skal tage sig af – til trods

¹⁴ Derimod kunne dens datamateriale fungere som grundlag for supplerende analyser af midaldrendes og ældres holdninger til solidaritet og fællesskaber.

for, at netop de unge har størst fordele, når velfærdsstaten breder sig ud over de klassiske områder som omsorgsopgaver og sygebehandling. De ældre storforbrugere af velfærdsydelser er den eneste gruppe, der er direkte skeptiske over for velfærdsstaten!” (Mandag Morgen, 2000:47). At være ældre ”storforbruger” af ydelser, fx folkepension og omsorg, indebærer ikke, at man nødvendigvis har mere positive velfærdsholdninger. Når der spørges til velfærdsstatens vigtigste områder, er ældre, sygdomsramte, uddannelsessøgende og børn de vigtigste områder, hvorefter følger arbejdsløshedsdagpenge og integration af indvandrere og flygtninge.

Rapporten peger således på, at ældre (60-69-årige) og unge under 30 år på væsentlige områder ligner hinanden, idet de er mere ”egoistiske” end aldersgrupper, der finansierer hovedparten af velfærdsstaten (Mandag Morgen, 2000). At unge danskere ikke i udtalt grad har ”næstekærlige” velfærdsværdier, kan være kimen til øget individualisme, mener forfatterne. De peger dog samtidig på, at aldersforskellene ikke er markante inden for alle holdningsområder: ”Generationskonflikten udspringer af, at de unge generelt er mere velfærdsskeptiske end ældre (...). Ser man mere detaljeret på, hvor de forskellige aldersgrupper vil bruge flere penge, er der netop på udgifterne til ældre ingen nævneværdig forskel mellem de forskellige befolkningsgrupper.” (Mandag Morgen, 2000:49). Alt i alt synes der derfor ifølge rapporten ikke at være afgørende konflikter mellem unge og ældre (60-69-årige) ang. ønsker til den offentlige velfærds samlede omfang. De to aldersgrupper lægger fx lige stor vægt på, at der tilbydes tilstrækkelige midler til ældreomsorg.

Hvad endelig den fjerde rapport – undersøgelsen af lønmodtageres holdninger og ønsker til velfærdssamfundet – angår, er heller ikke den velegnet til at belyse problemstillingen, hvilket skyldes to forhold: Populationen omfatter 18-66-årige, og rapporten indeholder kun et par aldersspecifikke oversigter (CASA & LO, 1999). Heller ikke her tildeles aldersvariablen analytisk forrang, hvorimod erhvervsmæssig beskæftigelse oftere anvendes som baggrundsvariabel. To oversigter anskueliggør dog en overrepræsentation af solidaritetsbaserede velfærdsorienteringer blandt 30-49-årige og en underrepræsentation blandt 18-29-årige, mens 50-66-årige udgør en ”mellemgruppe”. Omvendt er effektivitetsbaserede velfærdsorienteringer mest udbredt blandt unge og mindst blandt 30-49-årige.¹⁵ Blandt 50-66-årige findes en ligelig repræsentation af solidaritets- og effektivitetsbaserede orienteringer. Forskellene er dog ikke af større omfang, end at næsten alle lønmodtagere i hver af de tre aldersgrupper finder det ”yderst rimeligt” eller ”rimeligt” at betale skat til basale serviceydelser.

¹⁵ Se note 11.

Afsluttende skal nævnes et par resultater fra en undersøgelse om ønsker og forventninger til alderdommen. Det drejer sig om Ældre Sagens fremtidsstudie, der bl.a. baseres på surveyinterview med 40-44-, 50-54-, 60-64- og 70-74-årige.¹⁶ Der peges på, at "... der er stor solidaritet med de svageste, idet der inden for alle aldersgrupper [de fire kohorter, h.o.] er stor opbakning til at bevare det skattefinansierede pensionssystem, hvor det offentlige har hovedansvaret for alderdommens økonomi. Holdningen er, at det ... vil medføre for store sociale uligheder, hvis dette udelukkende overlades til den enkelte. Samtidig er der dog også stor tilslutning til, at der skal være mulighed for private økonomiske initiativer og opsparingsmuligheder." (Audun-Olsen, 2001:11).

Det anskueliggøres tillige, at der over en periode på ti år (1987-1997) har været øget tilslutning til, at ingen skal "lades i stikken", hvis man ikke selv har sikret sig økonomisk (Leeson, 2001). I undersøgelsens kvalitative del fremhæver de fleste informanter, at det danske sociale sikkerhedsnet i princippet forhindrer, at ingen mennesker fuldstændig overlades til sig selv (Tufte, 2001). Desuden var der i slutningen af 1990'erne i større omfang end ti år tidligere udbredte holdninger i retning af, at den enkelte er medansvarlig for, hvad der sker i tilværelse og i samfund.

Den i fremtidsstudiet målte "solidaritet", der adskiller sig væsentligt fra Juuls (2002) mere sofistikerede målinger, synes imidlertid ikke at variere nævneværdigt fra aldersgruppe til aldersgruppe. Eksempelvis var cirka 80 pct. i hver af de fire aldersgrupper i 1997 af den opfattelse, at "det ville føre til for store uligheder i samfundet, hvis man skulle overlade det til den enkelte helt eller delvist at sikre sin alderdom", ligesom de aldersspecifikke forskelle også er beskedne, når det handler om holdninger til, at "alle ældre bør have en fast pension uden hensyn til, om de har indtægter fra jobs eller opsparing ved siden af." (Audun-Olsen, 2001:62).

Det skal afsluttende nævnes, at private meningsmålingsinstitutter undertiden gennemfører mindre undersøgelser til belysning af forskellige aldersgruppers holdninger til velfærdssamfundet. Det gælder fx Gallup, der mener, at "det ikke er nogen spøg at blive ældre i Danmark". Ifølge en undersøgelse fra 2001 omfattende ca. 1.000 interview med voksne i alderen 50 år og derover havde et flertal ringe eller ingen tillid til den offentlige ældreomsorg (Gallup, 2001).

Sammenfattende er forskningen mv. både mangelfuld og uden entydige tendenser, når det handler om midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet i forhold til andre aldersgrupper. For så vidt som holdningerne til velfærdssamfun-

¹⁶ Se: Audun-Olsen, 2001; Gabrielsen, 2001; Leeson, 2001. I forbindelse med EGV-fondens fremtidsstudie (1987) gennemførte AIM interview med 1.200 respondenter i tre aldersgrupper (40-44, 50-54 og 60-64 år). En halv snes år senere (1997) blev der af ACNielsen-AIM gennemført 1.000 interview, hvoraf de fleste var med de samme respondenter. Hertil føjedes en ny gruppe af 40-44-årige (Audun-Olsen, 2001:5).

det og dets ydelser retter sig imod vekslende aspekter og ikke måles på samme måde, er resultatet næppe overraskende. Mere overraskende er derimod den analytiske parentes, som danske forskere synes at henvise aldersvariablen til. Heraf følger ikke, at eksisterende data ikke kan anvendes med henblik på mere kvalificerede udsagn ang. aldersspecifikke holdningsforskelle. Både værdiundersøgelsernes og solidaritetsundersøgelsens data indeholder righoldige muligheder for supplerende analyser.

MIDALDRENDE OG ”UNGE” ÆLDRES ØNSKER OG FORVENT- NINGER TIL ALDERDOMMEN

4.1. Indledning

Der blev i kapitel 3 sat fokus på aspekter af befolkningens holdninger til velfærds-samfundet og anskueliggjort, at forskningen mv. i marginalt omfang har rettet opmærksomheden mod aldersspecifikke holdningsforskelle. I de følgende afsnit er fokusering på alder fremherskende, idet sigtet er en loyal kondensering af, hvad eksisterende forskning mv. inden for fem specificerede emneområder udsiger om midaldrende og ”unge” ældres – det vil så vidt muligt sige 50-59-årige og 60-69-åriges – ønsker og forventninger til alderdommen. De fem områder angår økonomiske, helbredsmæssige, boligmæssige og netværksmæssige ønsker og forventninger samt ønsker og forventninger til hjælp og omsorg.

Da kapitlet omhandler ønsker og forventninger til en periode i livet, hvor næsten alle har trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet, udelades ønsker og forventninger til arbejde og tilbagetrækning af fremstillingen. Problematikken belyses af flere danske forskere, men retter sig forståeligt nok især mod ”unge” ældre, hvilket er af mindre interesse i et litteraturstudie omhandlende ønsker og forventninger til livets sidste år (se fx: Andersen & Appeldorn, 1995; Audun-Olsen, 2001; Bunnage & Bruhn, 1999).

Når midaldrende og ”unge” ældre anmodes om at artikulere ønsker om og/eller forventninger til alderdommen, tager de måske bl.a. afsæt i, hvordan nutidens ældre i høj alder har det, men bestræber sig først og fremmest på ud fra egne forudsætninger og levevilkår at forestille sig en ukendt fremtid. Forestillingsbillederne genereres af mennesker, hvis alderdom må forventes at ville adskille sig væsentligt fra, hvad der gælder blandt nutidens gamle. Blandt andet ifølge Ældre Sagens

fremtidsstudie vil fremtidens ældre være karakteriseret ved bedre helbred, bedre økonomi, bedre uddannelse samt være mere samfundsmæssigt engagerede (se fx: Audun-Olsen, 2001). Desuden vil de i højere grad end nutidens ældre forvente og være vant til at bestemme over egen tilværelse. Der er dog også kritiske røster: ”Der vil være en mindre gruppe ældre, som enten helbredsmæssigt, socialt, økonomisk eller teknologisk halter bag efter den større gruppe af ældre ...” (Audun-Olsen, 2001:7).

Der er peget på, at ønsker er noget, som mennesker gerne ser indtræffe. Det kan derfor næppe være ønsker om en ”dårlig” alderdom: ”... hvad er egentlig et godt liv i alderdommen? Ud fra en umiddelbar betragtning har begrebet ”det gode liv” en mening for de fleste. Alle har en forestilling om og et billede af, hvad et godt liv er – ikke nødvendigvis en reflekteret og forholden-sig-til menneskets basale mål og bestræbelser, men dog en idé om en form for harmonisk tilstand, hvor ens centrale ønsker og behov bliver opfyldt. Hvad der i konkret forstand skal forstås ved centrale ønsker ..., vil variere fra menneske til menneske.” (Fromholt, i: Blaukilde & Swane, 1998:193f). Forventninger er fremtidige hændelser, der anses som overvejende sandsynlige. Flere af de undersøgelser, hvorfra resultater formidles nedenfor, er dog uden denne sontring, hvorfor det i praksis har været vanskeligt at efterleve den.¹

4.2. Økonomiske ønsker og forventninger

Et økonomisk eksistensgrundlag er en forudsætning for, at ældre har mulighed for at opretholde rimelige levevilkår og autonomi.² I en af Socialministeriet (2001) offentliggjort publikation med kondenserede breve skrevet af ældre peges fx på, at mange ældre, der kun har folkepension og evt. ATP, er skuffede over, hvor lidt de egentlig har ”at gøre godt med”, når skatten er betalt. Velhavende ældre har adskillige muligheder for et godt liv, hvis de ikke har helbredsproblemer, mens dårligt stillede i mange tilfælde ikke har den pensionisttilværelse, de havde håbet på eller ønsket. Der berettes om problematiske økonomiske vilkår, hvor der ikke er plads til forlystelser, rejser, ordentlige gaver til børn og børnebørn etc. (Socialministeriet, 2001).

¹ Nogle forskere – eksempelvis Kirk (1999) – er forbeholdne over for måling af menneskers ønsker og forventninger. Uden kendskab til holdninger, som respondenter måtte være bærere af i fremtiden, anmodes de om at forholde sig til fremtidige situationer: ”... når det gælder spådomme om ældre, er det næsten obligatorisk at forudsætningerne i større eller mindre grad kommer til at tage udgangspunkt i forældede ældrebilleder. Fordommene tages med ind i fremtiden.” (anf.skr.:49). Der findes en righoldig metodelitteratur angående validitets- og reliabilitetsproblemer i forbindelse med måling af holdninger (se: Olsen, 2001). Metodelitteraturen giver ikke grund til en antagelse om, at målinger af midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger skulle være specielt problematiske i forhold til holdningsmålinger af anden type.

² Dansk forskning er beskeden, hvad økonomiske forholds betydning for uafhængighed og integritet i alderdommen angår (se dog: Lewinter, 2002).

Der findes til gengæld en betydelig forsknings- og udredningsmæssig viden om indkomster, indkomstforskelle, indkomsters oplevede tilstrækkelighed, pensionsopsparing, formuer mv. blandt nutidens og den nærmeste fortids folkepensionister. Hvad fx indkomstforskelle angår, er de betydelige bl.a. som følge af folkepensionisters vekslende indkomstkilder (se fx: Nielsen Arendt et al., 2003). Boligministeriet et al. (1996) konstaterer eksempelvis, at indkomstspredningen er mindre blandt folkepensionister end blandt 18-66-årige. Der peges på, at spredningen er relativt beskeden, hvilket især skyldes, at folkepensionen fungerer som nedre indkomstgrænse. Med hensyn til pensionsopsparingers udbredelse og dækning belyses den i flere sammenhænge, fx af Arbejdsministeriet et al. (1995).

Arbejdsmarkedspensioner har været under udbygning i Danmark i adskillige år og omfattede i midten af 1990'erne ca. fire femtedele af alle erhvervsaktive lønmodtagere. Arbejdsmarkedspensioner såvel som individuelle pensionsopsparinger vil få voksende betydning som grundlag for folkepensionisters forsørgelse. Udbetalingerne fra arbejdsmarkedspensioner vil dog variere meget, da de afhænger af flere faktorer. Indkomstforskellene kan derfor blive mere markante i fremtiden, mener flere forskere. Én forventning er, at folkepensionisters indkomster generelt vil udvise stigende tendens i de kommende år, eftersom flere og flere erhvervsaktive har forskellige pensionsordninger (se fx: Kongsø & Groes, 2002). Samtidig forventes indkomstspredningen imidlertid at blive mere udtalt, eftersom "velbjærgede" folkepensionister stadig vil blive bedret stillet i forhold til pensionister, der kun har folkepension og ATP som økonomisk eksistensgrundlag. Andre forskere, der peger på, at øget opsparing medfører reduceret indkomstspredning, synes dog ikke at bifalde sådanne forventninger (se fx: Nielsen Arendt, 2003).

I en rapport fra ÆldreForum og PricewaterhouseCoopers (1999) forudser "resourcepersoner", at ældre har mistet tilliden til "det politiske Danmark" i år 2010: "Udsigt til gavmilde velfærdsydelser i pensionisttilværelsen er dårlige for seniorerne, og derfor vælger ca. halvdelen af generationen at satse på private opsparinger. Efterløn og folkepension er alligevel sagaer om ti år. Ændringen i den økonomiske sikring af pensionisttilværelsen vil være forbeholdt halvdelen af generationen, nemlig de seniorer, som har personligt og økonomisk overskud til at skabe økonomisk sikring. Resten af generationen er overladt til de politiske beslutninger på Christiansborg.³

³ Påstanden hidrører fra en rapport, der er resultat af samtaler med over 100 danske og udenlandske "resourcepersoner" med indsigt i ældres økonomiske forhold og krav om medbestemmelse samt i ældres organisering og selvopfattelse (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999).

Svarer scenariet til midaldrende og "unge" ældres forventninger og ønsker? Er der overensstemmelse mellem økonomiske forventninger og ønsker? Anskues folkepensionen som et stabilt sikkerhedsnet, eller ønsker kommende og "unge" ældre at frigøre sig fra en høj grad af afhængighed af folkepension? Hvor vigtig er indkomst ud over folkepensionen – fx arbejdsmarkedspensioner – for at kunne skabe et liv med selvbestemmelse og valgfrihed? Hvad mener kommende ældre, at de bør gøre for at opnå økonomiske vilkår, som de ønsker senere i livet – og gør de det? Er der overensstemmelse mellem økonomisk adfærd og artikulerede ønsker til alderdommen?

Når der sættes fokus på, hvilke af de nævnte spørgsmål eksisterende forskning muliggør besvarelse af, er den manifesterede tendens, at forskningen i alt væsentligt ikke yder bidrag til spørgsmålenes besvarelse. Det gælder fx Socialforskningsinstituttets undersøgelse *De unge ældre i år 2010*, der fx sætter fokus på kommende ældres sociale netværk og boligforhold, men ikke på økonomiske ønsker og forventninger (Bunnage & Bruhn, 1999). Kun et par undersøgelser omhandler i nogen grad midaldrendes og "unge" ældres økonomiske ønsker eller forventninger. Det vigtigste eksempel er Ældre Sagens fremtidsstudie. Heri peges der på, at undersøgelsens fire aldersgrupper (40-44, 50-54, 60-64 og 70-74 år) for majoritetens vedkommende er af den opfattelse, at deres levevilkår er forbedret i de seneste ti år (1987-97), og at deres nuværende økonomiske situation er "god" eller "virkelig god" (Audun-Olsen, 2001). Tilsvarende tendenser afdækkes andetsteds, fx af Leeson (1999), der peger på, at fx de fleste "unge" ældre danskere er af den opfattelse, at deres økonomiske situation er "god", "meget god" eller endda "glimrende".

Selv om kun få ligefrem "frygter", at alderdommen er forbundet med dårlig økonomi,⁴ har fremtidsstudiets aldersgrupper ikke høje forventninger til deres økonomiske situation i et tiårs perspektiv: "Langt de fleste tror, at den vil være den samme eller noget dårligere. Det er primært de 70-74-årige og de 60-64-årige, som tror, at den vil være den samme, hvorimod det er de 50-54-årige og de 40-44-årige, der tror, at den vil blive dårligere." (Audun-Olsen, 2001:61). Ikke mindst 50-54-årige har udbredt mistillid til deres fremtidige økonomiske vilkår, hvilket bl.a. kan hænge sammen med, at de endnu ikke er henvist til en situation, hvor de har tilpasset hverdagen til nye og mere begrænsede økonomiske midler (se også: Leeson, 2001). Undersøgelsens forløbsdata – 1987 sammenholdt med 1997 – peger da også på, at det økonomisk almindeligvis gik bedre end forventet (Leeson, 2001). Også i EGV-Fondens fremtidsstudie (1987) blev der sat fokus på forventninger til alderdommens økonomi. Dengang mente ca. halvdelen af de midaldrende (48 pct. blandt 50-54-årige) og "unge" ældre (54 pct. blandt 60-64-årige), at deres økono-

⁴ 13 pct. blandt 50-54-årige og 14 pct. blandt 60-64-årige (Audun-Olsen, 2001).

miske situation ville forblive ”uforandret” eller ville blive ”bedre” (Bille-Brahe, 1989). I forbindelse hermed gjorde aldersgrupperne sig overvejelser om, hvor de evt. ville begrænse deres forbrug.

Den eksisterende forskningsmæssige og anden viden, fx meningsmålinger, om midaldrendes og ”unge” ældres økonomiske ønsker og forventninger til fremtiden er således af stærkt begrænset omfang og bidrager kun marginalt til besvarelse af de rejste spørgsmål. Det vides fx ikke i hvilket omfang, der er overensstemmelse mellem nutidig adfærd og ønsker til alderdommens økonomiske betingelser.

4.3. Helbredsmæssige ønsker og forventninger

Et velfungerende fysisk og psykisk helbred er en selvindlysende forudsætning for at kunne opretholde et liv med mulighed for personlig autonomi og selvbestemmelse. Det går fx som en ”rød tråd” gennem mange af de breve, som ældre på opfordring sendte til den tidligere socialdemokratiske socialminister, at helbredet er afgørende for, hvordan ældre har det: ”De raske ældre lever ofte et meget spændende og aktivt liv, mens de syge ældre tit må nøjes med at sidde på sidelinien uden selv at kunne deltage.” (Socialministeriet, 2001:in). Som socialgerontologisk og anden forskning viser, må mange ældre med stigende alder påregne skavanker og helbredssvækkelser, fx førligheds- og mobilitetsproblemer, hvilket dog ikke indebærer, at høj alder nødvendigvis er ensbetydende med forfald, langsommelighed og mentale problemer.⁵

Når det handler om midaldrende og ”unge” ældre, er de fleste uden alvorlige helbredsproblemer, ligesom en tendens til større ansvar for egen sundhed synes under opsejling: ”Alt i alt tegner der sig et billede af en befolkningsgruppe, der for de flestes vedkommende har det godt både fysisk og psykisk. En befolkningsgruppe, der kan klare dagligdagens fysiske gøremål, som spiser sundt, motionerer, er omhyggelig med at pleje sin krop, og som undgår at ryge. Et overordnet positivt sundhedsbillede, som er lidt bedre end for ti år siden.” (Audun-Olsen, 2001:47).

En undersøgelse hidrørende fra Statens Institut for Folkesundhed (SIF) er overensstemmende hermed og viser bl.a., at helbredsudviklingen fra 1987 til 2000 har været forskellig blandt ældre og yngre (Kjøller & Rasmussen, 2002). Blandt ældre er der blevet flere, som vurderer deres helbred som ”virkelig godt” eller ”godt”, og som har høj vitalitet, mens der ikke er sket ændringer i andre mål for livskvalitet. I de yngre aldersgrupper er der færre, som vurderer eget helbred som ”virkelig godt” eller ”godt”, som har høj vitalitet og som ikke føler sig stresset i hverdagen.

⁵ Se fx: Blåkilde, 1999; Boll Hansen & Platz, 1995; Boll Hansen & Platz, 1996; Bunnage, 1996; Kjøller & Rasmussen, 2002; Platz, 2000; Platz, 1990.

Hertil kommer, at ældres fysiske funktionsevne er forbedret markant. I 2000 kunne næsten to tredjedele af de 60-årige og derover uden besvær gå på trapper, gå 400 meter og bære 5 kg. En tilsvarende andel kunne uden besvær læse en avistekst, høre en samtale mellem flere personer og tale uden besvær (Kjøller & Rasmussen, 2002).

En gennemsnitlig 67-årig kan i dag klare praktiske og mentale gøremål bedre, end en person på samme alder kunne for 25 år siden. Flere og flere ældre "... møder alderdommen meget mindre nedslidte end tidligere generationer og med udsigten til mange spændende år ..." (Ramian, 1996:3). Det påregnes derfor, at fremtidens ældre vil få det bedre helbredsmæssigt end nutidens, og at flere vil kunne klare sig selv i eget hjem uden hjemmehjælp mv.: "... fremtidens seniormodel vil fremtræde i bedre stand end tidligere tiders modeller – hvad angår sundhed, helbred og funktionsevne." (Kirk, 1999:22). Det er dog en gennemsnitsbetragtning, som dækker over, at andelen af "stærke" ældre vil udvise en voksende tendens. Ifølge Kirk vil der fortsat være et betydeligt mindretal af ældre med helbredsproblemer og svigtende funktionsevne.

Et lidt andet scenarie skitseres i ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers' (1999) rapport, hvor ældre i år 2010 anskues gennem en "sundhedsfaglig optik": "Generationen vil ud fra et sundhedsfagligt syn dele sig i to ca. lige store grupper. Den ene gruppe vil videreføre den sunde livsstil, mens den anden gruppe fortsat vil belastе kroppen med usund levevis og dermed belastе det offentlige sundhedsvæsen markant. Den markante polarisering vil medføre et opgør med tanken om, at det er en privat sag at belastе kroppen med usund levevis, mens det er et offentligt ansvar at behandle og genopbygge skaderne. I fremtiden bliver det ligeså en privatsag at tage konsekvensen af usund levevis." (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in).

Svarer scenariet til, hvad midaldrende og "unge" ældre forventer og ønsker? Hvordan forventer og ønsker midaldrende og "unge" ældre, at deres helbred bliver i alderdommen? Er der overensstemmelse mellem forventninger og ønsker? Hvad gør midaldrende og "unge" ældre – eller kunne gøre – for, at deres ønsker virkeliggøres? Hvilke grupper har fx kostvaner eller udfører andre særlige aktiviteter for at tilvejebringe et godt helbred i alderdommen? I hvilket omfang anskues et velfungerende helbred som forudsætning for personlig autonomi? I det følgende sættes fokus på, hvilke af disse spørgsmål eksisterende forskning muliggør besvarelser af.

Tendensen, der understreger et behov for yderligere forskning, er, at heller ikke disse spørgsmål besvares med afsæt i eksisterende forskningsresultater. Dog anskueliggør Ældre Sagens fremtidsstudie, at midaldrende og "unge" ældre tillægger

et godt helbred afgørende betydning for trivsel i alderdommen (se: *tabel 4.1*). Kun få i de to aldersgrupper frygter ikke alderdommen, og et flertal er udtalt bekymrede – navnlig for at blive ramt af sygdom, få et skrøbeligt helbred og/eller blive afhængig af andres hjælp. Mere end hver fjerde i de to aldersgrupper under ét (30 versus 25 pct.) ”frygter”, at de til den tid ikke får tilstrækkelig hjælp (se også: *tabel 4.6*). Ifølge Audun-Olsen (2001) antyder dette, at i det mindste nogle af velfærdssamfundets fremtidige ydelser betvivles.

Tabel 4.1.

Procentuelle andele blandt midaldrende og ”unge” ældre, der oplyser to helbredsaspekter som vigtigst eller næstvigtigst for en ”god” alderdom. 1997.

	60-64 år	50-54 år
Fysisk at kunne gøre ting, jeg plejer	81	71
Psykisk at kunne overkomme ting, jeg plejer	41	40

Kilde: Audun-Olsen, 2001.

Midaldrende og ”unge” ældre peger fx på helbredet som afgørende, når de skal vurdere, hvad der forventeligt vil gøre dem lykkelige: ”Helbredet har ... stor betydning for vores trivsel og vores muligheder for at gøre de ting, vi gerne vil”, konkluderer Audun-Olsen (2001:43). Desuden viser undersøgelsen, at et godt helbred spiller en større rolle for en ”lykkelig” alderdom, desto ældre man er (Leeson, 2001). Blandt 50-54-årige nævner under to tredjedele (64 pct.) et godt helbred som forudsætning for opnåelse af lykke, mens andelen blandt 60-64-årige er cirka tre fjerdedele (73 pct.).⁶ Til sammenligning kan nævnes, at en ”god” økonomi blot nævnes af 5 pct.

Ikke overraskende peger fremtidsstudiet på helbredets afgørende betydning for en ”god” alderdom, hvilket også fremhæves i studiets kvalitative del: ”Et godt helbred er ... afgørende for, at man er mobil og har kræfter til at gøre de ting, man har lyst til. Omvendt er et dårligt helbred også det, som nogle respondenter primært frygter i forhold til fremtiden. Mere konkret handler det om bekymringen for at blive fysisk begrænset i sine gøremål, men også om frygten for at blive afhængig. Med afhængigheden følger en nedsat selvbestemmelse og indflydelse på egen hverdag.” (Tufte, 2001:103). Iagttagelsen er ikke overraskende og i øvrigt – blot nævnt som kuriosum – overensstemmende med, hvad midaldrende og ”unge” ældre i Sejlflod Kommune tilkendegav for næsten tyve år siden: ”To ting, som alle aldersgrupper prioriterer meget højt som værende en forudsætning for at have en indholdsrig tilværelse, er – dels at undgå sygdom og bevare sit helbred og – dels at

⁶ Når 40-44-årige (51 pct.) sammenlignes med 70-74-årige (83 pct.) er forskellen endnu større (Audun-Olsen, 2001).

bevare retten til at bestemme over sig selv og sin egen tilværelse.” (Andersen & Wadskjær, 1985:185).⁷

Alt i alt bidrager eksisterende forskning og udredning således kun i begrænset omfang til besvarelse af de rejste spørgsmål.⁸ Det vides fx ikke, hvad midaldrende og ”unge” ældre gør for at fremme et alderdommens helbred, som er i overensstemmelse med artikulerede ønsker hertil. Der vides ganske vist meget om, hvad midaldrende og ”unge” ældre gør for at holde sig friske, fx ved at motionere, men ikke, hvorfor og ud fra hvilke fremtidsønsker de gør det. Ligeledes vides heller ikke, hvilke grupper af midaldrende og ”unge” ældre der navnlig betoner et velfungerende helbred som en forudsætning for personlig autonomi og selvstændighed.

4.4. Boligmæssige ønsker og forventninger

For de fleste ældre er boligen formodentlig en vigtigere arena end for yngre, der fx har arbejdspladser eller uddannelsesinstitutioner som supplerende arenaer. Der findes efterhånden en betydelig forskningsmæssig viden om forskellige aspekter af ældres boligforhold,⁹ ligesom problematikken debatteres i ikke-videnskabelig ældrelitteratur (se fx: Blædel & Skovgaard, 2001). Forskningen handler fx om boligens størrelse og indretning, afstande i lokalmiljøet, boligtilfredshed, boligens behovsmæssige hensigtsmæssighed, fx i relation til førlighedsproblemer, samt flytteønsker.

I en rapport fra midten af 1990’erne konkluderes fx følgende: ”Størsteparten af svage ældre foretrækker enten at blive, hvor de allerede bor, eller at flytte til en selvstændig bolig, hvor der er personale døgnet rundt, og hvor der er mulighed for at mødes med andre ældre.” (Boll Hansen & Platz, 1995:21). I samme undersøgelse pointeres, at ingen boligtype er uden problemer for aleneboende ældre. Boligen skal være overkommelig, men selv da kan den være problematisk, eftersom nogen ”mangler” i boligen: ”Det peger på et behov for at forbedre mulighederne for at etablere boliger, hvor ældre kan flytte sammen med andre, og helst nogen de kender godt. Det kunne være mindre bofællesskaber med selvstændige boliger, men med gode muligheder for fællesskab.” (Boll Hansen & Platz, 1996:in).

⁷ Undersøgelsen, der omfattede interview med 55-årige og derover i Sejlflod Kommune, viste, at midaldrende og ældre havde tre vigtige ønsker til alderdommen: at være fri for økonomiske problemer, at bevare et godt helbred og at kunne forblive i eget hjem.

⁸ Det gælder fx også Nellemann Konsulenternes undersøgelse af 40-80-årige århusianeres ønsker og forventninger til alderdommen (Ældrekommissionen i Århus, 2003). Undersøgelsen er uden oplysninger om helbredsmæssige ønsker og forventninger.

⁹ Se fx: Audun-Olsen, 2001; Audun-Olsen, 2000; Boll Hansen et al., 2000; Boll Hansen & Platz, 1995; Leeson, 2001; Leeson, 1999; Platz, 2000; Platz, 1990.

I en nyere undersøgelse belyses fx, hvordan ældre, der bor i bofællesskab, har det sammenlignet med ældre, der bor i en anden bolig. Endvidere sættes der fokus på måder at indrette bofællesskaber på, som fremmer alment velbefindende (Boll Hansen et al., 2000). I en anden rapport påpeges, at bofællesskaber efterhånden er blevet et symbol på en tryk alderdom: ”Flere undersøgelser viser, at seniorer i tætte sociale netværk klarer sig bedst, og derfor er målet med at flytte i bofællesskab blandt andet at skabe et socialt netværk i den tredje alder. Bofællesskabet består af mindre, individuelle boliger, der ligger tæt, og som deler en række fællesarealer og rum.” (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in).¹⁰

I sidstnævnte rapport forudses, at ældres boliger stadig fungerer som ”borg” i år 2010: ”Seniorerne vil flytte i tide til mere velegnede seniorboliger i trygge omgivelser. Så der bliver et akut behov for bofællesskaber og andre senioregnede boliger, hvis ikke der gøres op med antagelsen om, at seniorerne fortsat vil bo der, hvor de altid har boet.” (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in). Hvilke ændringer i boligforholdene forventer og ønsker midaldrende og ”unge” ældre i alderdommen? Er der overensstemmelse mellem forventninger og ønsker til de fysiske rammer omkring ”det gode liv” i alderdommen? Ønsker midaldrende og ”unge” ældre at blive boende længst muligt, hvor de allerede bor, og med uændret boligindretning, faciliteter mv.? Forestiller de sig, at der bliver behov for boligskift eller for ændringer af nuværende boligindretninger? Har de gjort eller ville de kunne gøre noget for, at eventuelle ønsker om ændringer lader sig realisere? Hvis den situation skulle opstå, at de engang ikke kan klare sig i eget hjem, hvordan forestiller de sig da at bo, og i hvilket omfang ønsker de i så fald selvbestemmelse og valgfrihed? Er der overensstemmelse mellem midaldrendes/”unge” ældres ønsker og regeringens politik på området, fx mht. frit valg af ældreboliger og plejehjem? (se fx: Regeringen, 2002).¹¹

Inden for dette område er den hidtidige forskning mere meddelsom og sætter ikke mindst fokus på midaldrendes og ”unge” ældres flytteønsker.¹² I det følgende nævnes – begyndende med Ældre Sagens fremtidsstudie – tendenser fra de nyeste undersøgelser. Ligesom mennesker i høj alder ønsker også langt de fleste midald-

¹⁰ At skabe sociale netværk er ikke den eneste grund til at flytte i bofællesskab, idet fx ønsker om at få en bedre bolig også spiller ind (se fx: Boll Hansen et al., 2000).

¹¹ Også når det handler om måling af boligønsker er Henning Kirk kritisk: ”Ved en række undersøgelser har man forsøgt at pejle sig ind på hvilke ønsker fremtidens seniorer har til boligen. Men her støder man på de generelle problemer som kendes fra alle fremtidsstudier: Ét er hvad man som 50-årig eller 60-årig kan have af ønsker, et andet er hvilke valg man rent faktisk træffer med hensyn til bolig. En joker i dette spil er helbredet...” (Kirk, 1999:92). Kirk nævner også, at ”flyt-i-tide”-diskussionen er problematisk, fordi den forudsætter, at respondenter indtænker, at der kan ske en svækkelse med påfølgende tab af funktionsevne, og at det er disse ændringer, som vil føre til ændret boligbehov.

¹² Se fx: Audun-Olsen, 2001; Leeson, 2001; Platz, 2000; Bunnage & Bruhn, 1999; Jensen, 1997; Lindstrøm, 1995; Bille-Brahe, 1989.

rende og ”unge” ældre ifølge fremtidsstudiet – svarende til, hvad også andre undersøgelser anskueliggør – at forblive boende i deres nuværende bolig, og andelen med den slags ønsker er vokset i perioden 1987-97 (Audun-Olsen, 2001; Leeson, 2001). Endvidere ønsker flere ”unge” ældre end midaldrende at forblive i deres nuværende bolig resten af deres levetid, om end ønsker om på et senere tidspunkt at bo i bofællesskaber er relativt udbredt (se: *tabel 4.2.*). Sidstnævnte ønsker var i øvrigt markant mere udbredt i slutningen af 1990’erne end en halv snes år tidligere.

Tabel 4.2.

Procentuelle andele blandt midaldrende og ”unge” ældre, der gerne vil bo i bofællesskaber, når de bliver gamle. 1987 og 1997.

	60-64 år	50-54 år
1987	2	4
1997	17	19

Kilde: Audun-Olsen, 2001.

Hvis man skal skifte bolig, fordi man ikke har mulighed for at klare sig selv fysisk og/eller psykisk, foretrækker midaldrende ældrebofællesskaber (seniorbofællesskaber) eller aldersintegrerede bofællesskaber (33 pct.) oftere end ”unge” ældre (19 pct.), mens andelen, der nævner ældreboliger/beskyttede boliger, er nogenlunde den samme i de to aldersgrupper (40 versus 43 pct.). I begge aldersgrupper fremhæver meget få plejehjem som ønsket boligform, hvis de ikke længere kan klare sig selv (3-4 pct.): ”Ønsket om at bo i ældrebolig/beskyttet bolig og på plejehjem daler ... betydeligt i takt med faldende alder. Denne klare generationsforskel kan skyldes, at de ældste alene i kraft af deres alder føler behov for tryghed og hjælp, som de ikke mener kan imødekommes af fx bofællesskaber, men af de kendte offentlige tilbud. De har måske også i kraft af deres alder en mere realistisk opfattelse af de uformelle netværks formåen ...” (Audun-Olsen, 2001:53). Alt i alt tyder fremtidsstudiet med andre ord på, at flere ældre i fremtiden vil vælge at bo i bofællesskaber, hvilket også pointeres i en anden rapport: ”Et alternativ, som sandsynligvis vil vinde frem i de kommende år, er bofællesskabet. De unge ældre introducerede kollektiver og bofællesskabsidéen i 1970’erne, men holdt ikke fast i den. Meget tyder imidlertid på, at nogle vil tage idéen op igen i den tredje alder.” (Instituttet for Fremtidsforskning, 1997:58).¹³

Når danskere med livserfaring ”portrætteres” i tal fra Socialforskningsinstituttets ældredatabase, anskueliggør talstørrelserne, at et beskedent mindretal af midald-

¹³ Om forskellige befolkningsgruppers boligpræferencer og valg af boliger, se fx: Ærø, 2002.

rende (52- og 57-årige) og ”unge” ældre (62- og 67-årige) overvejer at flytte inden for de nærmeste fem år (Platz, 2000; se: *tabel 4.3.*). Tilsvarende tendenser, hvor flytning fravælges, omtales også andetsteds, eksempelvis i en undersøgelse af unge ældres boligvalg i et tiårs fremtidsperspektiv: ”Undersøgelsen af de unge ældres holdninger tyder på, at de fleste regner med at blive boende i deres parcelhuse, så længe de kan.” (Institutet for Fremtidsforskning, 1997:87).

Tabel 4.3.

Procentuelle andele af midaldrende og ”unge” ældre, der overvejer at flytte inden for de næste fem år. 1997.

	1945/1940 (52- og 57-årige)	1935/1930 (62- og 67-årige)
Andel	16	17
N	2.651	1.759

Kilde: Platz, 2000.

Ligeledes baseret på ældredatabasen forventer Bunnage & Bruhn (1999) ikke væsentlige ændringer i midaldrendes og ”unge” ældres fremtidige boligmønstre, men peger dog som Audun-Olsen (2001) og Leeson (2001) på, at flere synes at ville flytte i bofællesskaber for ældre: ”De, som overvejer at flytte, blev spurgt om, hvorvidt de kunne tænke sig at bo i et bofællesskab med nogen på deres egen alder, med egen bolig og lokaler til fælles faciliteter. Godt hver fjerde fra begge kohorter [52- og 62-årige, h.o.] kunne tænke sig at bo i bofællesskab.” (Bunnage & Bruhn, 1999:30). Såfremt kommende ældre realiserer deres overvejelser om bofællesskaber, vil der, påpeger Bunnage & Bruhn, kunne opstå ekstraordinære opgaver for det offentlige og/eller erhvervslivet i forbindelse med tilvejebringelse af den slags boliger.

I to rapporter fra ældredatabasens første fase (1997) har ønsket om at få en mindre bolig indiskutabel førsteprioritet som flyttebegrundelse, men også mange nævner, at de ønsker at slippe for krævende havearbejde og besværlige trapper: ”Ønsket om at få en mindre bolig hænger sandsynligvis sammen med, at boligen er blevet (for) stor, efter børnene er flyttet hjemmefra, og sammen med ønsket om at få en bolig, som er mere overkommelig at holde – kræfter og helbred taget i betragtning.” (Platz, 2000:43). Sidstnævnte underbygges af, at flere ”unge” ældre end midaldrende nævner ”at slippe for havearbejde” og ”blive fri for besværlige trapper” som flyttebegrundelse. Som det fremgår af *tabel 4.4.*, fremhæver relativt mange imidlertid også boligudgifternes størrelse som årsag til at ville flytte.

Tabel 4.4.

Årsager til overvejelser om at flytte til en anden bolig blandt midaldrende og "unge" ældre. Procentuelle andele. 1997.

	1935 (62-årige)	1945 (52-årige)
Få en mindre bolig	49	29
Slippe for havearbejde	20	10
Bo mere centralt	18	9
Fri for besværlige trapper	17	11
Bo billigere	16	18
Dårligt helbred	15	4
Arbejdsophør	13	6

Kilde: Bunnage & Bruhn, 1999.

Endelig skal nævnes en undersøgelse fra Skive Kommune, hvori belyses, hvordan kommende ældre ønsker at bo set i lyset af, hvordan de aktuelt bor (Lindstrøm, 1995).¹⁴ Undersøgelsen viser, at kommende og "unge" ældre i Skive har store og undertiden uegnede boliger. Blandt andet derfor er mange motiverede for at flytte til mindre boliger, dog med mindst tre værelser, men helst i samme lokalområde. Mange ønsker mulighed for bofællesskab, gerne sammen med både yngre og ældre. Nogle har allerede realiseret deres flytteønsker. Under halvdelen har boet i deres nuværende bolig i 20 år eller derofter, mens hver femte har boet mindre end fem år dér. Det konkluderes, at hvis kommende og "unge" ældre ikke skal fastlåses i uhensigtsmæssige boliger, er der behov for en nuanceret by- og boligpolitik tilpasset ønskerne og mulighederne i de enkelte bysamfund og lokalområder, i et nært samarbejde mellem borgere, bygherrer og beslutningstagere.¹⁵

De tendenser og eksempler, som er nævnt i dette afsnit, viser, at den eksisterende viden er mindre begrænset, når det handler om midaldrendes og "unge" ældres bo-

¹⁴ Undersøgelsen er sammensat af tre delundersøgelser: en registerundersøgelse, der viser, hvordan de ældre bor; en spørgeskemaundersøgelse i fire lokalområder, der belyser de ældres aktuelle boligsituation, deres flytteovervejelser, og hvordan de ønsker at bo; en interviewundersøgelse, der giver portrætter af typiske ældre i de fire lokalområder. Spørgeskemaundersøgelsen, der blev gennemført i 1994, omfatter besvarelser af personer i alderen 55-64 år og 65-74 år. I alt 490 besvarede skemaet, svarende til en opnåelsesprocent på 66 (Lindstrøm, 1995).

¹⁵ Yderligere to undersøgelser nævnes summarisk. Det drejer sig om Nellemann Konsulenternes undersøgelse af 500 40-80-årige århusianeres ønsker og forventninger til alderdommen (Eldrekommissionen i Århus, 2003). Undersøgelsen viser, at boligens indretning og tilgængelighed er "langt den vigtigste" faktor, når man bliver ældre: "Deltaerne fokuserer især på, at boligen skal være i ét plan, at man ønsker at undgå trapper, og at der gerne må være en lille have tilknyttet boligen." (anf.skr.:30). Den anden undersøgelse baseres på sekundæranalyser af midaldrendes og ældres flytteønsker (Jensen, 1997). Det påpeges, at der i 1987-97 var markante ændringer mht. flytteønsker. I slutningen af 1980'erne mente ca. tre fjerdedele omkring 60 år, at de under alle omstændigheder ville blive boende i deres daværende bolig. Tendensen var anderledes en halv snes år senere, hvor ca. én femtedel var, hvad Jensen kalder "blivere", mens to femtedele var "ventere", der ønskede at flytte, hvis de fik behov for det. Jensen fremhæver, at 1980'ernes slogan "længst muligt i eget hjem" ikke mod slutningen af 1990'erne var dækkende for midaldrendes og "unge" ældres holdninger, men måske burde erstattes af et nyt slogan: "flyt i tide, mens du selv bestemmer".

ligønsker end om økonomiske og helbredsmæssige ønsker og forventninger, men på den anden side forbliver flere af de indledningsvis rejste spørgsmål ubesvarede. Det gælder fx den manglende sondring mellem ønsker og forventninger samt spørgsmålet om selvbestemmelse og valgfrihed. Også inden for dette område er der således behov for mere udfoldede og opdaterede forskningsresultater.

4.5. Ønsker og forventninger til sociale netværk og aktiviteter

For næsten alle – det gælder ikke mindst ældre – er sociale tilhørsforhold og aktiviteter vigtige forudsætninger for et velfungerende hverdagsliv, fx familierelationer, venskaber og fritidsinteresser. Også når det handler om ældres sociale netværk og aktiviteter i nutiden og den nærmere fortid, findes en betydelig forskningsmæssig viden.¹⁶ I Ældre Sagens fremtidsstudie peges fx på, at 60-64-årige og 70-74-årige i hverdagspraksis tillægger familien stor og tilmed voksende betydning: ”Der er tale om øget opbakning [1987-1997, h.o.] til familien og en forventning om støtte og hjælp i familien – i egenskab af familie – men der er også en erkendelse af, at enhver i øvrigt har ret til sit eget liv.” (Audun-Olsen, 2001:9). Der peges også på en betydelig og i løbet af 1990’erne øget interesse for forskellige fritidsaktiviteter, fx teater, koncerter, motion, møder, foredrag, kurser og frivilligt arbejde i de nævnte aldersgrupper. I en anden rapport sættes der fx fokus på ældres sociale netværk og deltagelse i foreningsarbejde og frivilligt socialt arbejde (Andersen & Appeldorn, 1995).

ÆldreForum og PricewaterhouseCoopers’ (1999) rapport forudser, at ældre yder en betydelig indsats for fællesskabet i år 2010: ”Der vil fortsat eksistere et stærkt fællesskab, hvor seniorerne er aktive og villige til at påtage sig forpligtelser. De har indset, at ensomhedsproblemer ikke kan løses gennem levering af offentlige ydelser, og at den enkelte til stadighed må gøre en indsats for at udfylde sin rolle i fællesskabet. Der er fortsat behov for at styrke foreningslivet og det frivillige humanitære arbejde, ikke kun i form af økonomi, men også gennem etablering af fysiske rammer, hvor man kan mødes på tværs af generationer.” (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in). Hvad vides om forventninger og ønsker, som midaldrende og ”unge” ældre har til sociale kontakter og aktiviteter i alderdommen?

I hvilket omfang bidrager hidtidig forskning til besvarelse af følgende spørgsmål: Er der overensstemmelse mellem forventninger og ønsker? Hvilke betingelser skal være opfyldt, for at sociale relationer og aktiviteter ”udfylder” livet som gammel?

¹⁶ Se fx: Andersen & Appeldorn, 1995; Audun-Olsen, 2001; Bennekou et al., 1997; Bille-Brahe & Pedersen, 1990; Boll Hansen & Platz, 1995; Leeson, 2001; Leeson, 1999; Platz, 2000; Platz, 1990.

Hvor vigtige forventes familie- og venskabsrelationer at blive? Hvad opfattes som afgørende sociale relationer? Hvordan forventer midaldrende og ”unge” ældre at reagere, hvis de mister en ægtefælle? Hvilke fritidsaktiviteter dyrker de, og hvilke aktiviteter – fx foreningsliv, frivilligt socialt arbejde eller lokalsamfundsaktiviteter – forventes fortsat langt ind i alderdommen? Hvilke nye sociale eller andre aktiviteter forestiller midaldrende og ”unge” ældre at involvere sig i senere i livet? Hvad gør de – eller kunne de gøre – for at sociale relationer og aktiviteter kan fortsætte ind i alderdommen?

Hovedtendensen er, at stort set ingen af de rejste spørgsmål besvares i offentliggjorte rapporter mv. Blot et par undersøgelser peger på i nogen grad relevante resultater. Det drejer sig atter om Ældre Sagens fremtidsstudie (Audun-Olsen, 2001; Leeson, 2001) samt om *De unge ældre i år 2010*, der er baseret på den førnævnte ældredatabase (Bunnage & Bruhn, 1999). I fremtidsstudiet påpeges vigtigheden af uformelle sociale netværk, bl.a. blandt nutidens midaldrende og ”unge” ældre: ”Bløde værdier, såsom familien, forholdet til vores nærmeste og et godt helbred, er ... det, der har størst betydning for vores trivsel.” (Audun-Olsen, 2001:35). Mange nævner fx ”familieliv” og ”kærlighed”, når de anmodes om at svare på, hvad der gør dem lykkelige (se: *tabel 4.5*). Også i EGV-Fondens fremtidsstudie påpeges sociale netværks afgørende betydning: ”Tilsammen danner familien, venner og naboer ... et tæt og bæredygtigt socialt netværk for de kommende ældre.” (Bille-Brahe, 1989:100).

Også når det handler om forskellige former for fritidsaktiviteter, sætter fremtidsstudiet overvejende fokus på nutidige oplevelser og erfaringer, hvorved aktiviteternes forventede fremtidige udvikling tendentielt ekskluderes. Fremtidsstudiet viser som nævnt, at midaldrende og ”unge” ældre er blevet mere aktive i løbet af 1990’erne, fx mht. teatergang, koncertoplevelser, idræt, motion, udlandsrejser og foreningsarbejde, men den samlede afrapportering indeholder kun få oplysninger om aldersgruppernes forventede fremtidige fritidsaktiviteter: ”De regner ... med at beskæftige sig med de aktiviteter, som i forvejen er mest populære, såsom motion/idræt, forlystelser, møder, kurser, undervisning og foreningsaktiviteter.” (Audun-Olsen, 2001:29). I EGV-Fondens fremtidsstudie havde kommende ældre flere og mere alsidige fritidsinteresser end de daværende ældre havde, da de var midaldrende: ”De kommende ældre står ... med en ret god bagage på fritidsområdet.” (Bille-Brahe & Pedersen, 1990:66). Dengang påregnede de færreste, at de ville få problemer med at få tiden til at gå, når de blev pensionister, og kun få forventede at nedtrappe deres aktiviteter.

Tabel 4.5.

Procentuelle andele blandt midaldrende og "unge" ældre, for hvem fem forhold er vigtigst/næstvigtigst for at være lykkelige. 1997.

	60-64 år	50-54 år
Helbredet	73	64
Kærlighed	35	41
Familielivet	49	50
Optimistisk livssyn	25	22
Venner	2	8

Kilde: Audun-Olsen, 2001.

Også hvad interesse for deltagelse i frivilligt arbejde angår, inddrages fremtidsperspektivet. Mange midaldrende og "unge" ældre udfører allerede frivilligt ulønnet arbejde,¹⁷ og endnu flere forventer at deltage inden for de nærmeste ti år. Blandt midaldrende drejer det sig om tre femtedele (60 pct.), mens hver anden "ung" ældre påregner at deltage (52 pct.): "Der er ... masser af solidaritetsfølelse at spore i befolkningen, også når det gælder fremtiden." (Audun-Olsen, 2001:28).¹⁸ Ifølge den tidligere nævnte finansministerielle undersøgelse ser et stort flertal af danskere i øvrigt gerne, at frivilligt arbejde i højere grad inddrages som supplement til offentlige sociale aktiviteter (Finansministeriet, 1998). Fra flere sider påregnes derfor en vækst i det frivillige arbejde: "Alt tyder på, at der kommer et boom i det frivillige sociale arbejde – især af seniorkvinder. Det frivillige netværk er igennem de seneste år blevet et meget vigtigt fundament for mange 65+årige, både som ydere og som modtagere." (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in).

Til sammenligning skal enkelte resultater fra rapporten *De unge ældre i år 2010* nævnes (Bunnage & Bruhn, 1999).¹⁹ I undersøgelsen peges på, at midaldrende (52-årige) og "unge" ældre (62-årige) tildeler sociale netværk og fritidsinteresser høj prioritet: "De kommende ældres begrundelser for at ville trække sig tilbage afspejler ønsker om mere tid, som man selv kan disponere over, og om at benytte flere af deres ressourcer til at nyde livet uden for arbejdet." (Bunnage & Bruhn, 1999:24). Ikke mindst hensynet til egen familie og ens øvrige sociale netværk spiller en afgørende rolle. Ifølge forskerne, hvis iagttagelser er beslægtet med fremtidsstudiets, er der ingen tegn på, at familiebåndene skulle være under opløsning i

¹⁷ Frivilligt arbejde defineres således: En frivillig, ulønnet indsats, der udføres for andre end ens familie og inden for rammerne af en organisation/forening. Udførelse af frivilligt ulønnet arbejde: 50-54-årige: 39 pct.; 60-64-årige: 31 pct. (Audun-Olsen, 2001:27).

¹⁸ Nellemann Konsulenternes undersøgelse blandt 500 århusianere synes i overensstemmelse hermed: "Undersøgelsen viser også, at 53% af de adspurgte århusianere i "stort" eller "mindre omfang" vil være interesseret i at deltage i organiseret frivilligt arbejde, efter de er fyldt 60 år." (Ældrekommissionen i Århus, 2003:22).

¹⁹ Undersøgelsen sætter stort set ikke fokus på midaldrendes og "unge" ældres egne ønsker og forventninger til alderdommen, men på forskernes fremtidsforventninger baseret på tværnsnitsdata hidrørende fra ældredatabasen.

de nærmest følgende år: ”Umiddelbart er der ingen grund til at tro, at de kommende ældres sociale netværksforhold fremover (fx i år 2010) vil være væsentlig anderledes end nutidens unge ældres.” (Bunnage & Bruhn, 1999:27). Resultaterne tyder fx på, at nutidens 52- og 62-åriges kontakt- og samværsforhold med deres børn, børnebørn og anden familie omkring år 2010 tilnærmelsesvis vil være som nutidens ældres. Ligeledes tyder intet på, at andelen af de kommende ældre med svagt familiært netværk i år 2010 vil være større, end ældres er i nutiden.

Hvad fritidsinteresser og samfundsmæssigt engagement i øvrigt angår, tyder undersøgelsen på, at kommende ældres fritidsliv ikke vil blive mindre aktivt, end niveauet er blandt nutidens ældre: ”Resultaterne peger ... i retning af, at de allerfleste af de kommende ældre har ressourcer (og erfaring) nok fremover, både til at dyrke egne fritidsinteresser og til at engagere sig i samfundslivet i bredere forstand.” (Bunnage & Bruhn, 1999:36). Desuden påpeges midaldrendes og ”unge” ældres voksende erfaring med frivilligt arbejde, hvilket begrundes en optimisme mht. kommende ældres samfundsmæssige engagement: ”... nutidens kommende ældre har mere erfaring og (...) mindst lige så stor interesse for (fortsat) at deltage i frivilligt arbejde, som gårsdagens kommende ældre.” (Bunnage & Bruhn, 1999:133). Selv om kommende ældre forventes at ville bruge deres ressourcer på egne fritidsinteresser i mindst ligeså høj grad som nuværende ældre, findes ingen tegn på, at ”egne interesser” skulle udelukke et bredere samfundsmæssigt engagement.

Bunnage & Bruhns budskab er optimistisk: ”Når der ... skal opsummeres omkring de kommende ældres samfunds- og fritidsliv set i et tidsperspektiv på 10-15 år, forekommer det mest sandsynligt, at de til den tid vil være mere aktive end nutidens ældre i de tilsvarende aldre. En væsentlig baggrund for den antagelse er, at de kommende ældre er mere involveret i samfunds- og fritidsaktiviteter end tidligere årgange kommende ældre. Desuden besidder de flere ressourcer, der skal til for at kunne benytte de tilbud og muligheder, der er for at dyrke fritidsinteresser. Det gælder ikke alene deres forholdsvis gode økonomiske udsigter og materielle vilkår, fx moderne boliger.” (Bunnage & Bruhn, 1999:139). I forbindelse hermed mener Bunnage & Bruhn at kunne se konturerne af en ny udvikling, nemlig at ældre i højere grad selv ønsker at træffe beslutninger om, hvordan de skal bruge deres tid i alderdommen.

At fremstillingen ovenfor kun indeholder summariske tendenser og eksempler, skyldes ikke forfatterens fravalg af relevante forskningsresultater, men at den eksisterende viden er begrænset, når det handler om midaldrendes og ”unge” ældres ønsker og forventninger til fremtidens sociale netværk og aktiviteter. Det vides fx ikke, hvilke betingelser der skal være opfyldt, for at sociale relationer og aktiviteter bidrager til det ”gode liv” i alderdommen. Der vides heller ikke ret meget om nye

fritidsaktiviteter, som midaldrende og ”unge” ældre forestiller sig at påbegynde på et senere tidspunkt. Også inden for dette område er der derfor behov for yderligere forskning.

4.6. Ønsker og forventninger til hjælp og omsorg

Mange ældre undgår ikke på et tidspunkt at få brug for udefra kommende hjælp og omsorg, fx ved fysisk svækkelse, sygdom eller overgang til enkestand. Nogle gange hidrører hjælp og omsorg fra det offentlige, fx fra sundhedsvæsenet eller fra kommuner (fx hjemmehjælp), andre gange fra private hjælpekilder, fx pårørende eller frivillige socialarbejdere. Den eksisterende forskningsmæssige viden om hjælp og omsorg ydet til nutidens eller den nærmeste fortids ældre er relativt omfattende.²⁰

En nyere undersøgelse sætter fokus på, hvordan ældre indretter sig, når de har brug for hjemmehjælp (Boll Hansen et al., 2002). Selv fysisk svækkede ældres bestræbelse er i videst muligt omfang at klare sig ved egen hjælp. De fører et dagligt liv, hvor de tilstræber ikke at være afhængige af andre – specielt ikke til personlig pleje. De anstrenger sig for selv at klare mange ting, og hvis det er muligt, at få hjælp fra ”mange bække små”, dvs. fra forskellige kilder. Men når hjemmehjælp bliver nødvendig, opnås den bedste kvalitet, når hjælpen ydes med afsæt i svækkede ældres særlige situation og behov (se også: Boll Hansen et al., 1999). Det er afgørende for ældres velbefindende, at hjemmehjælpere udviser interesse for de ældre og tildeles tid til at tale med dem ang. emner, der optager de ældre. Det har også betydning, at hjemmehjælpere er fleksible over for særlige ønsker og behov, fx i forhold til praktiske opgaver eller i relation til at hjælpe med interesser i hjemmet. Det vigtigste er imidlertid en god menneskelig relation (Boll Hansen et al., 1999).

I yderligere en undersøgelse belyses forholdet mellem den enkeltes, familiens og det offentliges ansvar, når ældre får brug for hjælp (Colmorten et al., 2003).²¹ Undersøgelsen anskueliggør, at hjælpetrængende ældre, pårørende og andre aktører er af den opfattelse, at kommunen først skal træde til, når husstanden, fx en ægtefælle, ikke selv kan dække hjælpebehovet. Sociallovgivningens princip om, at menne-

²⁰ Se fx: Boll Hansen et al., 2002; Boll Hansen et al., 1999; Boll Hansen & Platz, 1995; Colmorten et al., 2003; Lewinter, 1999; Lewinter, 2003; Platz, 1990.

²¹ Undersøgelsen er gennemført primo 2002. Der blev interviewet 1.287 i alderen 76 år og derover i otte kommuner. Kommunerne blev udvalgt, så de både repræsenterede tyndt og tæt befolkede områder såvel som land- og bykommuner. Der blev desuden gennemført fokusgruppeinterview med pårørende til ældre og af forskellige aktører på ældreområdet. Det drejede sig om kommunalpolitikere, overvejende ledende personale på det kommunale ældreområde samt personer fra frivillige organisationer eller interesseorganisationer, der beskæftiger sig med ældre i de otte kommuner (Colmorten et al., 2003).

sker i første række har ansvar for sig selv og deres familie, afspejles således i ældres, pårørendes og andre aktørers holdninger. Men når hjælp udefra bliver nødvendig, skal kommunerne trække ”det tunge læs”. Kun få ældre og pårørende mener, at familie, venner eller naboer bør eller kan yde mere hjælp til ældre, så kommunen kan yde mindre hjælp.²² Ældre med mange ressourcer – fx et godt helbred, erhvervsuddannelse og gode sociale kontakter – peger i højere grad på hjælp fra familie, venner eller naboer eller på at købe sig til hjælp, mens ældre med færre ressourcer i højere grad peger på kommuner som ansvarlige. Der er en tendens til, at ældre i landkommuner i mindre grad end ældre i bykommuner peger på kommuner som ansvarlige.

I atter andre undersøgelser sættes der fokus på udækkede behov for hjælp og omsorg blandt ældre. Det gælder eksempelvis en undersøgelse fra midten af 1990’erne, hvori der peges på betydelige, udækkede behov for hjemmehjælp blandt ældre i alderen 80 år og derved, ikke mindst hvad mere hjælp til rengøring angår: ”Mest markant er den relativt store andel, der angiver, at de har brug for mere hjælp, og det er særligt ældre, som i forvejen har hjemmehjælp, som synes, at de har brug for mere hjælp.” (Boll Hansen & Platz, 1995:23).

I ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers’ (1999) rapport fremsættes den påstand, at offentlig omsorg og pleje kun tildeles de svageste ældre i år 2010: ”Den kommende gruppe af seniorer er kræsne, mangfoldige i deres livsstilsformer og ikke tilbøjelige til at tage den offentlige ydelse for gode varer. Langt de fleste vil forlange individuelt tilpasset seniorpleje og omsorg. Velfærdssamfundet kan ikke løfte opgaven med pleje og omsorg til den kommende generation af seniorer. Den offentlige ældreservice må nøjes med at tage sig af de svagest stillede og lade det frie marked sikre et mangfoldigt og differentieret udbud af ældrepleje og omsorg til de øvrige grupper af ældre i Danmark.” (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in).²³

Hvad mener midaldrende og ”unge” ældre om dette scenarie? Hvilke forestillinger har midaldrende og ”unge” ældre om behov for hjælp og omsorg på et senere tidspunkt i livet? Er der forskel mellem forventninger og ønsker? I hvilket omfang ønskes offentlig henholdsvis privat hjælp og omsorg, hvis behov herfor skulle opstå? Hvad er en optimal vægtning mellem offentlig og privat hjælp? Hvilken ind-

²² I Lewinters (1999) ph.d.-afhandling undersøges forskellige forhold vedr. ”uformelle” omsorgsgivere i relation til svage og skrøbelige ældre. ”Uformelle” omsorgsgivere yder overvejende praktisk hjælp og sjældent personlig pleje. Hertil kommer social og emotionel støtte, fx hjælp til deltagelse i familiebegivenheder.

²³ Ligeledes forudses: ”Opgaverne vil blive løst af medarbejdere, hvor omkring 50 % vil have en anden etnisk baggrund. For at sikre rekrutteringsgrundlaget og kvalificerede medarbejdere, må løn og ansættelsesvilkårene for social- og sundhedsmedarbejderne forbedres. Jobbet må løftes til en højere status.” (ÆldreForum & PricewaterhouseCoopers, 1999:in).

flydelse ønsker midaldrende og ”unge” ældre at have på den hjælp og omsorg, de får behov for i alderdommen? Ønsker de en markedsbaseret indsats, hvor de frit kan vælge mellem forskellige muligheder, eller anskues offentlige hjælpesystemers standardiserede tilbud – eksempelvis sygehuse og hjemmehjælp – som afgørende? Bifalder de regeringens opfattelse: ”Med et frit valg [af hjemmehjælp; h.o.] giver regeringen de ældre og deres familier et bedre redskab til at sikre ordentlig kvalitet i plejeopgaverne. Valgfriheden vil medvirke til at sikre, at hjælpen ydes med respekt for menneskers forskellighed. Regeringen vil derfor give de ældre mulighed for at vælge, hvem der skal levere den personlige og praktiske hjemmehjælp, og større indflydelse på, hvordan hjælpen skal tilrettelægges.” (Regeringen, 2002:in).

I kapitlets sidste afsnit burde der sættes fokus på eksisterende forsknings besvarelse af de stillede spørgsmål, men da ingen af spørgsmålene lader sig besvare med henvisning til allerede offentliggjorte målinger af den slags ønsker og forventninger, bliver fremstillingen summarisk. Eksempelvis rejser og besvarer Ældre Sagens fremtidsstudie (Audun-Olsen et al., 2001; Leeson, 2001) stort set ikke de stillede spørgsmål. Tilsvarende gælder EGV-Fondens fremtidsstudie fra 1980’erne (Bille-Brahe, 1989). Heller ikke Bunnage & Bruhn’s (1999) rapport omhandler forventede udviklingsmønstre, hvad ønsker og forventninger til hjælp og omsorg angår, men derimod tilknytning til arbejdsmarkedet, sociale netværk, boligforhold samt fritids- og samfundsliv.²⁴

I Ældre Sagens fremtidsstudie strejfs dog aspekter af problematikken, idet familien som omsorgsressource understreges (Audun-Olsen, 2001; Leeson, 2001). Selv om børn og/eller børnebørn endnu ikke yder særlig omfattende hjælp, forventer de fleste midaldrende og ”unge” ældre, at deres børn/børnebørn er parate til at træde hjælpende til, hvis behovet skulle opstå: ”Fremtidsstudiet viser, at det på den ene side giver tryghed at vide, at man kan regne med børnenes hjælp, hvis man skulle få behov for hjælp, men på den anden side ønsker man ikke at ligge børnene til last, da de har ret til deres eget liv.” (Audun-Olsen, 2001:39). Ved behov for forbigående hjælp, er familiens indsats almindeligvis kærkommen, men når behov for hjælp bliver mere permanent, må andre træde til, fx den kommunale hjemmehjælp.²⁵ Bedst ville det selvsagt være, hvis behovet for udefra kommende hjælp slet ikke opstod, hvilket fremgår af *tabel 4.6.*, der anskueliggør de fleste midaldrendes og ”unge” ældres frygt for sygdom, skrøbelighed og heraf følgende afhængighed af andres hjælp.

²⁴ Heller ikke Nellemann Konsulenternes undersøgelse af 500 århusianeres ønsker og forventninger til alderdommen bidrager til besvarelse af de stillede spørgsmål (Ældrekommissionen i Århus, 2003).

²⁵ I en Gallup-undersøgelse med interview af cirka 1.000 respondenter i alderen 50 år og derover (bortset fra plejehjemsboere) peges der på, at kun de færreste påregner, at familien træder hjælpende til, når man ikke længere kan klare sig selv: ”58 pct. af alle over 50 år, som endnu ikke er pensionerede, forventer mere eller mindre at være overladt til sig selv eller til offentlig forsorg, som to tredjedele ikke har tillid til.” (Gallup, 2001:in).

Tabel 4.6.

Andele blandt midaldrende og "unge" ældre, der nævner forskellige forhold, som de ikke kan lide ved at være gamle, eller som de frygter. Procent. 1997.

	60-64 år	50-54 år
Sygdom, skrøbelighed	69	73
Afhængighed af hjælp	57	58
Utilstrækkelig hjælp	25	30
Dårlig økonomi	14	13

Kilde: Audun-Olsen, 2001.

LITTERATUR

Aiken, L.R. (1997)

Questionnaires and Inventories. Surveying Opinions and Assessing Personality. New York: John Wiley & Sons Inc.

Andersen, D. & Appeldorn, A. (1995)

Tiden efter tres. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:9

Andersen, J. et al. (1999)

Vælgere med omtanke. Århus: Systime

Andersen, K. & Wadskjær, H. (1985)

Vejen til en bedre alderdom. Sejlflod Kommune.

Antonak, R.F. & Livneh, H. (1988)

The Measurement of Attitudes Toward People With Disabilities. Springfield: C. C. Thomas.

Arbejdsministeriet et al. (1995)

Pensionsopsparingens udbredelse og dækning. Albertslund: Arbejdsministeriet, Boligministeriet, Erhvervsministeriet m.fl.

Audun-Olsen, J. (2000)

Ældre på landet og i storbyen – en kvalitativ undersøgelse af levevilkår. København.: Ældre Sagen.

Audun-Olsen, J. et al. (2001)

Nye tider – nye ældre. Ældre Sagens Fremtidsstudie. København: Ældre Sagen.

Baker, C. (1992)

Attitudes and Language. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.

Bennekou, H. et al. (1997)

Ældre og det frie liv. København.: Udviklingscenteret.

Bille-Brahe, U. (1989)

Nye tider – nye ældre. Holdninger og forventninger. København: EGV-Fonden.

Bille-Brahe, U. & Pedersen, J.B. (1990)

Nye tider – nye ældre. Fritid. København: Senior Forlaget.

Blædel, M. & Skovgaard, G.L. (red.) (2001)

Ældre i Danmark – hvis ansvar? København: Gyldendal.

Blaakilde, A.L. (1999)

Den store fortælling om alderdommen. København: Munksgaard.

Blaakilde, A.L. et al. (1991)

Brikker til aldrebbilledet. Holdninger til alderdommen. København: Dansk Gerontologisk Institut.

Blaakilde, A.L. & Swane, C.E. (red.) (1998)

Aldring og aldrebbilleder. København: Fremad.

Boligministeriet et al. (1996)

Ældres indkomster og formuer. København: Boligministeriet m.fl.

Boll Hansen, E. (1993)

Hvad er det, borgerne vil have? København: AKF Nyt, nr. 4.

Boll Hansen, E. (1994)

Gennemførelse af borger- og brugerundersøgelser. København: AKF.

Boll Hansen, E. et al. (1999)

Hjemmehjælp og ældres velbefindende. København: AKF.

Boll Hansen, E. et al. (2000)

Ældre i bofællesskab. København: AKF og SBI.

Boll Hansen, E. et al. (2002)

Mange bække små – om hjælp til svækkede ældre. København: FOKUS.

Boll Hansen, E. & Platz, M. (1995)

80-100-åriges levevilkår. København: AKF.

Boll Hansen, E. & Platz, M. (1996)

Gamle danskere – nogle uddybende analyser af 80-100-åriges levekår. København: AKF.

Bunnage, D. (1996)

De unge ældre i 1990'erne. København: Socialforskningsinstituttet 96:18.

Bunnage, D. et al. (2001)

Kvalitet i ældreplejen. København: Socialforskningsinstituttet 01:3.

Bunnage, D. & Bruhn, H.H. (1999)

De unge ældre i år 2010. København: Socialforskningsinstituttet 99:2.

CASA & LO (1999)

Holdninger og ønsker til velfærdssamfundet i et fra-neden-perspektiv. København: Center for Alternativ Samfundsanalyse.

Christoffersen, H. & Jacobsen, L. (1988)

Nye tider – nye ældre: Boliger. København: EGV-Fonden.

Colmorten et al. (2003)

Den ældre har brug for hjælp. Hvem træder til? København: AKF, SFI og Institut. for Serviceudvikling.

Dansk Markedsanalyse (1993)

Undersøgelse af borgernes holdning og ønsker til ældrepolitik. Albertslund: DMA.

Eagly, A.H. & Chaiken, S. (1993)

The Psychology of Attitudes. New York: Harcourt Brace College Publ.

Eiser, J.R. (1986)

Social Psychology. Attitudes, Cognition and Social Behavior. Cambridge University Press.

Finansministeriet (1992)

Borgernes frie valg. København.

Finansministeriet (1996)

Borgernes syn på den offentlige sektor. København.

Finansministeriet (1998)

Borgerne og den offentlige sektor. København.

Finansministeriet (2000)

Borgernes tilfredshed med den offentlige sektor. København.

Gabrielsen, G. (2001)

Nye tider – nye ældre. Ældre Sagens Fremtidsstudie (delrapport 2). København: Ældre Sagen.

Gallup (2001)

Gallup om den tredje alder: Det er ikke nogen spøg at blive ældre i Danmark. København: Ugens Gallup 32.

Goul Andersen, J. (1993)

Sources of Welfare State Support in Denmark. International Journal of Sociology. Vol. 22:25ff.

Goul Andersen, J. (1993)

Samfundssind og egen nytte, Politica, vol. 25, pp. 163-88.

Goul Andersen, J. (1995)

Velfærdsstatens folkelige opbakning. Socialforskning: Temanummer om velfærdssamfundets fremtid. København: Socialforskningsinstituttet.

Goul Andersen, J. (1997)

Krisebevidsthed og velfærdsbaldninger i en højkonjunktur, i: Gert Graversen, red. *Et arbejdsliv*. Festskrift til prof. Eggert Petersen. Århus: Psykologisk Institut.

Goul Andersen, J. (2000)

Borgernes holdninger til velfærdsstaten. København: AKF Nyt nr. 3 (internet).

Gundelach, P. (red.) (2002)

Danskernes værdier 1981-1999. København: Hans Reitzel.

Gundelach, P. (2002a)

Det er dansk. København: Hans Reitzel.

Gundelach, P. & Riis, O. (1992)

Danskernes værdier. København: Forlaget Sociologi.

Hansen, G. (1982)

Sociale serviceydelser for ældre. Forbrug, ønsker og kendskab. København: Socialforskningsinstituttet.

Hastrup, B. (2002)

Den sociale kontrakt mellem generationerne. København: Multivers.

Henerson, M.E. et al. (1987)

How to Measure Attitudes. Newbury Park: Sage Publications.

Hogg, M.A. & Vaughan, G.M. (1995)

Social Psychology. An Introduction. London.

Højgaard, J. & Blaabjerg Andersen, D. (1998)

Ældre og velfærdssamfundet. København: Ældre Sagen.

Instituttet for Fremtidsforskning (1997)

De unge aldres boligvalg frem mod år 2007. København: Instituttet for Fremtidsforskning.

Jensen, S.P. (1997)

Flyt "i tide"? Ønsker til boligen i aldrelevet. København: Gerontologisk Institut.

Jensen, T.P. (1995)

Kortlægning af dansk forskning i velfærdssamfundet. København: AKF.

Juul, S. (1996)

Befolkningens holdninger til velfærdssamfundet. Social Forskning, aug. 1996.

Juul, S. (1998)

Fællesskab og solidaritet i Danmark. København: Socialforskningsinstituttet (arbejdsrapport).

Juul, S. (2000)

Det moderne og solidariteten. Dansk sociologkongres 2000. Roskilde: RUC (internet).

Juul, S. (2002)

Modernitet, velfærd og solidaritet. København: Hans Reitzel.

Kirk, H. (1999)

Det grå guld: Seniorboomet. København: Fremad.

Kjøller, M. & Rasmussen, N.K. (red.) (2002)

Sundhed og sygelighed i Danmark 2000 & udviklingen siden 1987. København: Statens Institut for Folkesundhed,

Kommunernes Landsforening et al. (1992)

Alder er ingen dom. København: Kommuneservice.

Kongsø, T.H. & Groes, N. (2002)

Fremtidens ældre – byrde eller ressource? København: AKF.

Krebs, D. & Schmidt, P. (eds.) (1993)

New Directions in Attitude Measurement. Berlin: Walter de Gruyter.

Leeson, G.W. (1999)

Ældre i byen, storbyen og på landet. København: Ældre Sagen.

Leeson, G.W. (2001)

Nye tider – nye ældre. Ældre Sagens Fremtidsstudie (delrapport. 1). København: Ældre Sagen.

Levinsen, K. (2002)

De tillidsfulde unge. Aalborg: Paper til NOPSA-konference (internet).

Lewinter, M. (1999)

Spreading the burden of gratitude. Elderly between family and state. København: Sociologisk institut (ph.d.-afhandling).

Lewinter, M. (2002)

Økonomiens betydning for uafhængighed og integritet i alderdommen. København: Sociologisk Institut.

Lewinter, M. (2003)

Udvikling i hjemmehjælp i Danmark. En casestudie i velfærdsstatens omstrukturering. *Nordisk Sosialt Arbeid*. 23/1, s. 5ff.

Lindstrøm, B. (1995)

Parcelhusgenerationen bryder op. En boligundersøgelse i Skive (bd. I-II). Skive Kommune.

Mandag Morgen (2000)

Fra velfærdsstat til medborgersamfund. København: Mandag Morgen Strategisk Forum.

Nielsen Arendt, J. et al. (2003)

Levevilkår blandt folkepensionister uden supplerende indkomst. København: Socialforskningsinstituttet 03:15.

Nørregaard-Nielsen, E. (1999)

Værdiundersøgelsen 1999 – en panelundersøgelse. København: Sociologisk Institut.

Olsen, H. (1998)

Tallenes talende tavshed. Måleproblemer i surveyundersøgelser. København: Akademisk Forlag.

Olsen, H. (2001)

”Hvor enig eller uenig er du?”. Holdningsspørgsmål og holdningsmålinger i danske samfundsvidenskabelige surveyundersøgelser. *Nordiske Udkast*. Årg. 29, nr. 2.

Olsen, H. (2001a)

Sprogforståelse og hukommelse I danske surveyundersøgelser (bd. I-II). København: Socialforskningsinstituttet.

Olsen, H. (2002)

Folkepension, levekår og lavindkomst i Skandinavien. København: Socialforskningsinstituttet. Arbejdsrapport 13:2002 (www.sfi.dk).

- Oppenheim, A.N. (1992)
Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement. London: Pinter.
- Oskamp, S. (1977)
Attitudes and Opinions. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.
- Pedersen, M. (1999)
Seniorbofællesskaber – hvorfor og hvordan. København: Boligtrivsel i Centrum.
- Platz, M. (1990)
Gamle i eget hjem (bd. I-II). København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 89:12
- Platz, M. (2000)
Danskere med livserfaring – portrætteret i tal. København: Socialforskningsinstituttet 00:8.
- Pratkanis, A.R. et al. (1989)
Attitude Structure and Function. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Ass., Publ.
- Rajecki, D.W. (1990)
Attitudes. Sunderland: Sinauer Associates.
- Ramian, K. (red.) (1992)
Vejen til en god alderdom. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Ramian, K. (1996)
Livets langsigtede virkninger. København: Komiteen for Sundhedsoplysning.
- Rebirk, M.N. (2000)
Udlisitering af den kommunale ældresektor – værdier og perspektiver.
- Regeringen (2000)
Et bæredygtigt pensionsystem. København.
- Regeringen (2002)
Regeringens moderniseringsprogram. København.
- Rokeach, M. (1968)
Beliefs, Attitudes and Values. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rørbye, B. & Kirk, H. (1992)
Alderdom – fordom. København: Munksgaard.
- Schmidt, E.H. (1991)
Ældrepolitik og aldrebilleder. København: Institut for Kultursociologi.

Socialforskningsinstituttet (2003)

Nye veje i velfærdssamfundet. København: Socialforskning. Marts 2003.

Socialministeriet (1999)

Socialpolitisk årsmøde 1999. Fællesskab og ansvar i det moderne velfærdssamfund.

København: Socialministeriet.

Socialministeriet (2001)

Det gode liv er skrøbeligt. København: Socialministeriet.

Søndergaard, J. (red.) (1996)

Borgerne om velfærdssamfundet (Socialforskning). København: Socialforskningsinstituttet

Teknologirådet (2002)

Det aldrende samfund: Hvad har vi lært? Er der behov for nye tiltag? København.

Thulstrup, J. et al. (2002)

Danskerne 2003 – mellem velfærd og afmagt. København: Institut for Konjunktur Analyse.

Thulstrup, J. & Rassing, C.R. (1995)

De gamle og de nye gamle. Holdninger og adfærd hos ældregenerationerne. København: LNB Bøger.

Tufte, P.J. (2001)

Nye tider – nye ældre. Ældre Sagens Fremtidsstudie (delrapport 3). København: Ældre Sagen.

Walker, A. (1999)

Attitudes to population ageing in Europe. Sheffield: University of Sheffield.
www.shef.ac.uk/socst/staff_page_elements/a_walker/attitudes.pdf.

Wégens, J. (1998)

Pensioneringens ulidelige lethed. København: Gerontologisk Institut.

Wégens, J. (2000)

Seniorernes indtog eller udtoget? 10 dilemmaer om ældre på arbejdsmarkedet. København: AKF.

ÆldreForum (2000)

Ældre efter år 2000. Fra forskning til seniorpolitik. København: ÆldreForum.
www.aeldreforum.dk/publikationer .

ÆldreForum & Pricewaterhouse-Coopers (1999)

Fremtidens seniorer i Danmark. København.

Ældrekommissionen i Århus (2003)

Fremtidens ældre i Århus Kommune. Århus: Magistratens 3. afdeling.

Ærø, T. (2002)

Boligpræferencer, boligvalg og livsstil. Ph.d.-afhandling. Hørsholm: By og Byg.

ØNSKER OG FORVENTNINGER TIL DET ”GODE LIV” I ALDERDOMMEN

Forskningsleder: Ole Gregersen
Forskningsgruppen om Socialpolitik og velfærdsydelser

Undersøgelsens følgegruppe:
Analyse- og projektkoordinator Jette Audun-Olsen (Ældre Sagen),
Docent Eigil Boll Hansen (Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut),
Fuldmægtig Lene Brøcker (Socialministeriet)
Sekretariatsleder Lotte Philipson (ÆldreForum).

ISSN: 1396-1810
ISBN: 87-7487-740-2

Layout : KPTO as
Forsidefoto: Henrik Sørensen (modelfoto)
Oplag: 600
Tryk:: BookPartner A/S

©2003 Socialforskningsinstituttet

Socialforskningsinstituttet
Herluf Trolles Gade 11
1052 København K
Tlf. 33 48 08 00
sfi@sfi.dk
www.sfi.dk

Socialforskningsinstituttets publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden. Skrifter, der omtaler, anmelder, henviser til eller gengiver Socialforskningsinstituttets publikationer, bedes sendt til instituttet.

Pris: 50 kr. inkl. moms

ØNSKER OG FORVENTNINGER TIL DET "GODE LIV" I ALDERDOMMEN

Et litteraturstudie om holdningsmålinger
i dansk forskning, udredning mv.

Både på landsplan og på kommunalt niveau står ældrepolitikken over for ændringer. Rapporten belyser, hvad der findes af viden om befolkningens holdninger til velfærdssamfundet, og hvordan disse har udviklet sig i de seneste 10-20 år. Hvordan og i hvilket omfang midaldrendes og ældres holdninger til velfærdssamfundet adskiller sig fra andre befolkningsgrupper. Hvilke ønsker og forventninger midaldrende og "unge" ældre har til det "gode liv" i alderdommen inden for forskellige områder, fx mht. økonomiske forhold, boligforhold, hjælp og omsorg.

Der er tale om et litteraturstudie, baseret på allerede offentliggjorte undersøgelser.

ISBN 87-7487-740-2

